

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

કાર્તિક ૧૯૪૧.

અંક ૧ લી.

ઈશ્વર.

“પતોવાદમાનીભૂતાનિજાપન્તેયેનજાતાનિજીવિનિય ।

પ્રવન્ત્યમોસવિદાન્તિતમનાદ્યનંતમેકંપરમેશ્વરંપ્રણતોસ્મિ” ॥

(અર્થ)

તે યજી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે કરીને હવે છે, અતે જે ની પાસે જાય છે, અને જેને પામે છે એવા અનાદિ અનંત એક પરમેશ્વરને પ્રણામ કરું છું.

હું

“ગુજરાત માસિક પત્ર.”

એક ઈશ્વર સિવાય બીજો ઈશ્વર નથી. તેને આ દુનિયાં પેદા કરી છે. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ વગેરે જંતુ, આકાશ, વેગ, સમુદ્ર, પર્વત, ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા સર્વ તેના જ વેગ છે. આ સદગા પદાર્થ બનાવીને તે તેનો પ્રાણ થઈ રહ્યો છે.

તે નિરાકાર છે. જેમ આપણું સાત, ઈચ્છા, દયા વગેરેના આકાર નથી, તે વાસ્તે તેને આંખથી જોઈ શકતા નથી, પણ તેનું કામ જોઈને તે છે એવા વિશ્વાસ કરીએ છીએ, તેવા ઈશ્વરનો કેઈ આકાર નથી. પણ આ જગતમાં તેનું કામ જોઈને વિશ્વાસ કરીએ છીએ તે છે પરંતુ તેને આંખથી જોવામાં આવતો નથી. જ્ઞાન વિશ્વાસ અને ભક્તિ દ્વારા જોઈ પરમેશ્વરને જાણવામાં આવે છે.

ગુજરાત માસિક.

તે સર્વ જગ્યા ઉપર છે. તે આકાશમાં છે, તે ગ્રહ નક્ષત્રમાં છે, તે પૃથ્વીના સર્વ સ્થાનમાં છે.

તે અંતર્યામી છે. રાતમાં તથા દિવસમાં જે કાંઈ કામ કરે છે. જે કાંઈ વિચાર કરે છે તે સર્વ જાણે છે.

તે ન્યાયવાંત છે. તે પુણ્યનો લાયક બદલો અને પાપનો લાયક કંડ આપે છે.

તે સર્વ ઠરી શકે છે. તેના હુકમથી રાત દિવસ થાય છે. સુરજ. પ્રકાશ આપે છે, હવા વહે છે, પૃથ્વી ફળ અનાજ આપે છે.

તે દયામય છે. તે પિતા માતા થઈને સર્વને અતુલ સ્નેહથી પાલન કરે છે. ખાતાને અન્ન, તૃણજાવાળાને પાણી, રોગીને ઔષધ તેણે આપ્યું છે. તે પાપી, તાપી, મુખી, દુઃખી સર્વનું કલ્યાણ કરે છે. તે કદિ કાંઈનું અમંગલ કરતો નથી.

તે આનંદ મય છે. દુઃખી તેનું નામ લઈને મુખી થાય છે. રોગી તેનું નામ લઈને શાંતિ મેળવે છે.

તે પૂર્ણ પવિત્ર છે. એક માત્ર તેની ઉપાસના કર્યાથીજ મનુષ્યના પાપ જાય છે. મનુષ્યની મુક્તિ થાય છે.

આત્મા.

મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. મૃત્યુની સાથે શરીર દેસ થઈ જાય છે, પરંતુ આત્મા હંમેશાં જીવિત રહે છે. મનુષ્ય મરી ગયાથી પાછો આ પૃથ્વીમાં જન્મતો નથી.

પાપ પુણ્ય.

ઈશ્વરે માણસના હૃદયમાં જે વિવેક આપ્યો છે, તેનાથી સારું શું અને ખરાબ શું તે કહે છે. સારે રસ્તે ચાલ્યાથી પુણ્ય અને ખરાબ રસ્તે ચાલ્યાથી પાપ થાય છે. માણસ પાપ પુણ્યને વાસ્તે ઈશ્વર ની આગળ જવાબદાર છે, અને પાપની શાસ્તિ અને પુણ્યનો બદલો તેની આગળથી મળે છે.

મૃત્યુના પછી આત્મા પરકાળમાં જાય છે, અને ત્યાં ઇશ્વરની કૃપાથી જ્ઞાન, પ્રેમ અને પવિત્રતામાં ક્રમશઃ ઉન્નત થાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત.

પાપ કરીને અકપટ ચિત્તથી તેને વારતો. અનુંતાપ કર્યાથી ઇશ્વરની કૃપાથી ચિત્ત નિર્મલ થાય છે; એજ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

મુક્તિ.

ઇશ્વરજ મનુષ્યને એક માત્ર મુક્તિદાતા છે. ધની, દરિદ્ર, સ્ત્રી, મૂર્ખ, મનુષ્ય માત્રજ ઇશ્વરની ઉપાસના કરી શકે છે. ભક્તિની સાથે જ તેને બોલાવે છે, ઇશ્વર તેની વાત સાંભળે છે; તેની પૂજન માટે કોઈ પ્રેરણાનો જરૂર પડતો નથી. કોઈ મનુષ્ય તથા બીજા કોઈ પદાર્થ માણસનો ઉદ્ધાર કરી શકતો નથી. મનુષ્ય અને બીજા સૃષ્ટ પદાર્થ ધર્મને રસ્તે મદદ અને શિક્ષક થઈ શકે છે, પરંતુ કોઈ મુક્તિ આપી શકતા નથી. સ્વર્ગ અને નરક એવી કોઈ જગ્યા નથી. જે અવસ્થામાં પાપ રહે તું નથી તેનેજ સ્વર્ગ કહે છે—પાપની અવસ્થાનું નામ નરક છે. પાપની શાસ્તિ જરૂર ભોગવવી પડે; પાપ કર્યાથી શરીર મનને ક્લેશ થાય છે, તેજ પાપની શાસ્તિ છે. પાપ કાર્ય, પાપ ચિંતા અને પાપ ઇચ્છાથી મુક્ત થયાથી સ્વાભાવિક ભાવથી ઇશ્વરના રસ્તે જવાનું નામ મુક્તિ છે, માણસ આતંત કાળ સુધી એ મુક્તિને રસ્તે અગ્રેસર થાય છે.

ઉપાસના.

ઇશ્વરની ભક્તિ કરવી અને તેનું પ્રિય કાર્ય સાધન કરવું દરેક માણસની ફરજ છે. અન્યાય કાર્ય પરિત્યાગ કરીને ન્યાયસંગત કામ કરવું ઇશ્વરનું પ્રિયકાર્ય છે. ઇશ્વર આપણને શરીર મનનું અને સમુદય સુખનું દ્રવ્ય આપ્યું છે તેથી તેના ઉપર પ્રીતિ કરવી જોઈએ. તેના ઉપર પ્રીતિ કર્યાથી મન તેની સાથે સર્વદા રહેવાને આહ્વાન. તેના ગુણની પ્રશંસા અને સર્વદા તેની વાતની ચિંતા કરવી, અને પોતાના પાપ અને

દુર્ભિગતાથી રક્ષા પામવાને માટે પ્રાર્થના કરવી. એજ તેની હિપાસના છે. એટલા માટે તે કરવું કદિ કર્તવ્ય નથી.

જાતિભેદ.

ઇશ્વર સર્વના પિતા છે. નરનારી પરસ્પરના બ્રાતા ભગિની છે. તેથી સર્વની પ્રીતિ કરવી ઉચિત છે. કોઇનું પણ અનિષ્ટ કરવું નહિ. સર્વ એક ઇશ્વરના સંતાન છે, તેથી તેઓમાં કાંઈ જાતિભેદ નથી. જાતિભેદ ઇશ્વરની ઇચ્છાની વીરુદ્ધ છે.

શાસ્ત્ર અને ગુહ.

કોઈ અબ્રાંત મનુષ્ય નથી, કોઈ અબ્રાંત શાસ્ત્ર નથી. પૃથ્વીના સર્વ ધર્માવલંબી સાધુ શ્રદ્ધાના પાત્ર છે. પરંતુ કોઈ અબ્રાંત નહોતા—તેઓ ના ગુણ ગ્રહણ કરીને દાષ પરિત્યાગ કરવા કર્તવ્ય છે. પૃથ્વીતલ્લોટલા ધર્મશાસ્ત્ર છે, સર્વ શાસ્ત્રમાં અનેક સત્ય છે, તેમાંથી સત્ય લઇને અસત્ય પરિત્યાગ કરવું જોઈએ.

દયુર્ગીનો સરદાર.

પ્રકરણ ૨ જી.

(સાંધણ પ્રભ ૨૫ મેથી/)

કટલાંબિક વરસ ગુજરા પછી એક દીવસ સવારના આઠ વાગવાને વર્ષા-યથા હતો, અને સુર્ય દેવતા ધીમે ધીમે પ્રકાશ કરતા હતા. પ્રધાન મંડળ હમેશાં બેઠું મળતું અને તે વખતે હું ઈશ્વર દેવની પુજા કરવા માં રોકાતો, ત્યારે જીતવ્યંદ્રા આવો જરા દુર બેસતી હતી. એ વખતે જમના દેવ પૂજા સાથે મંગલાર્ચન કુલ સાથે કરી ગોઠવીને તેના ગોટાળાં નાવતી હતી, તેને લીધે હવામાં ખુણખો પસરી રહેતો હતો. તારા ખુશ મીઝાજની રાવતી તથા તરણ અવસ્થામાં હતી, અને તેની માતાનું મદદ કરતી હતી. મારા પિત્ર મતાપની ઉમર હાલ પાંચ વરસની થઈ

હતી, તે એક બાજુ ઉપર આવી બેસતો અને હું જે કરતો તેની નકલ કરતો હતો. તે કૃત્રીમ સૂરિઓને દેવ માનો ખરા પુખ્ત થી તેની પુલ કરતો અને એ છોકરા તેની મદદમાં રહેતા તે પ્રધાન અને શાસ્ત્રિયું કામ બજાવતા હતા. એ પ્રસંગે છતચંદ્ર બોલી “આવાણ પૌત્ર પ્રતાપની હાલ પાંચ વરસની વય થઈ છે, અને છેલ્લાં પાંચ વર્ષ આપણે જે પરમાત્મદર્શન નિર્ગમન કર્યું છે. તે મારા ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણેના ક્રિયાક્રમના પ્રતાપને લીધે છે, એમ હું માનું છું. ઈશ્વરના તામથી આપણે શ્રદ્ધાને પ્રસન્ન બોજન આપવું, ગરીબ લોકોને ખેરાત આપવી, તથા શાસ્ત્રોક્ત વીધો મુજબ નિયમસર અને ઊન્નત ભાવથી સઘર્ષ બળીદાનના અગ્નિમાં બોગ આપવો જોઈએ એવી પરમેશ્વર અપેક્ષા રાખે છે. આજથી બાબતો ઉપર હમેશના નિયમ પ્રમાણે અને વખતસર મે શુદ્ધ અંતઃકરણથી લક્ષ આપ્યું છે. વળી ધર્મના ખજાનાના આ પ્રમાણે સંચય થયાથી તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે આપણને એક ખુબ મુરત અને તનદુરસ્ત પૌત્રની પ્રાપ્તિ થઈ છે.” છતચંદ્રાની વૃત્તિ આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર ચોટલી તેથી તેનું ભાષણ સાંભળી મને હસવું આવ્યું, અને તેથી હું બોલ્યો, “પ્રધાન, શાસ્ત્રિયો છતચંદ્રાના વિચારને મળતા આવે છે અને દાનના કાર્ય કરવામાં તેને ઉત્તેજન આપે છે, પણ તમે જો જા તો માલમ પડશે કે જે મુખ્ય અને આબાદાની આપણે બોગવીએ છીએ તે ફક્ત તમારી રાજ્ય પ્રકારણી હુંશીઆરીને લીધે છે. લગભગ છ વર્ષની મુદતમાં આપણે હર્ષ સિવાય બીજું કંઈ જોયું નથી. ખરી વાત છે કે તારાના વિવાહ હજી કરવામાં આવ્યા નથી, પણ તેના સાર એક સ્વરૂપવાન પતિને મેળવવામાં આપણી મુશ્કેલી તરતજ ખર આવશે.”

છતચંદ્રાએ ઉત્તર આપ્યો. “તારાની હજી શાદી થઈ નથી—તેનું કારણ એ છે કે પ્રતાપના જન્મ થવાના શુભ પ્રસંગ ઉપર છ હજાર આજીણોના ખર્ચબોજ કરવો આપણે ચુકી ગયા છીએ. આપણે એ વખતે માનતા માનતા કરી હતી પણ તે પૂરી કરવામાં આપણે નિર્બળ થયા

છીએ. એટલા માટે હવે તો છ હજાર વિદ્યાર્થી જમાડ્યા પછી, માંયશ્ચિ તની રીતે આપણે પાંચસે શ્રાવણશુક્રવાને જમાડી તેમને વસ્ત્ર આપવાં ન્તર્યએ.”

શાસ્ત્રિજીએ ડોકું નમાવી પોતાની સંમતી આપી અને બોલ્યા, “હ યા અને પરોપકારના કામમાં ગૃહસ્થ કરવાથી તેનું પરોણામ સારું આવે નહિ. વળી ધર્મની ક્રિયા કરવામાં ગૃહસ્થ કરવાથી જે મુશ્કેલીઓ ઊત્પન્ન થાયછે, તેમાંથી આપણે માત્ર રાજ્ય પ્રકરણી હુંશીઆરોને લીધે જ બચી જઈએ છીએ અમ નથી.” એ સાંભળી મેં કહ્યું “છ હજાર વિદ્યાર્થી પ્રજાભોજ આપવામાં આપણે નિષ્ફળ થયા છીએ; તો પણ અમે તો નિર્વીઘ્ન રહીએ છીએ એ શું?” છત્રચંદ્રા વચમાં બોલી ઉઠી, “મારા પ્યારાપતિ, છ હજાર વિદ્યાર્થી તો પ્રજાભોજ આપવાં ન્તર્યએ.” એ રીતે છત્રચંદ્રાનું કહેવું સ્વીકારીને પ્રજાભોજના તૈયાર કરવાનો મેં પ્રધાનને હુકમ આપ્યો. એ રીતે સવારમાં ધર્મના અગત્યના સવાલોની ચરચા ચાલી તેનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું, તથા પોલીટીકલ કોન્ફેડેરેન્સ સાહેબના મારી સાથેના સંબંધમાં જે રાજ્યપ્રકરણી બારીક મુશ્કેલ સવાલો ઊત્પન્ન થયા હતા, તે તપાસી મારું કાર્ય સિદ્ધ થાય એવી કુશળતા ભરેલી વાક્ય રચના ગોઠવી તેના જવાબ મોકલવામાં આવ્યા મધ્યાહન સમયે મેં મુરઘાનું ચુક નેચું, અને ત્રીજે પોહરે જે રાજ્ય સભામાં દીવાની અને ફાજદાર કામના ઇન્તજામ આપવામાં આવતો ત્યાંજઈ બેઠો ને પ્રધાને ફાજદાર મુકરદમાની હકીકત સમજાવવા માંડી, તે ધ્યાન દેઈ સાંભળવામાં હું રોકાયો હતા. ઘણીજ સંભાળથી મેં સારવે માણસોને ઇન્તજામ આપ્યો. તેથી મારા શ્રેષ્ઠમાં એવી હદથી ચાલી કે દયુમીના રાજા એક સરખી રીતે અદ્ય ઇન્તજામ છે. મારી બધી પ્રજા વફાદાર અને સંતોષ પામેલી હતી તથા રાજ્યમાં જે ધર્માદા આપવામાં આવતો તે ઉપર વિશ્વં કરી પ્રસન્ન થઈ હતી, વળી પ્રજામાંથી જેઓને કાંઈ ફરીઆદ કરવાની હોય તેમને

મારો હુન્નુરમાં આવવાની છુટ હતી. જ્યારે મારી હુન્નુર કોઈ ગુચ્છ
 છુ ભરેલા મુકરદમો આવતો ત્યારે મારી મુલાકાતે આવનારાઓને હું
 એ બાબત અભીમાય પુછતો હતો. સાંજ પડી એટલે રાજ અખાડામાં
 નહીં ત્યાં મેં પેહેનવાનોની કુસ્તી જોઈ. દ્યુમી શહેરના પેહેનવાનો પોતા
 ના કોવત અને દાંવચેચની કુશળતાને માટે મશહૂર હતા. હમેશ રાત્રીના
 સાત વાગે સ્વારી કરી જનાના સહુવર્તમાન યક્ષ દેખા દર્શન કરવા અ
 મે નદિ કાંઠે જતા હતા. રાત્રીના નવ વાગે રાજ્ય મેહેનના ઓરડામાં
 બેસી હું ધર્મ ક્રિયા કરતો તે વખતે છતચંદ્રા; જમના, તારા, મધ્યાન
 અને શાસ્ત્રિય મારી આસપાસ વીંટળાઈ વળતા, અને મારો હુન્નુર પ
 તાબજ, મારા તીર્થરૂપ વડીલોના ભારે પરાક્રમની સ્તુતિ કરી આકતરો
 રીતે જાણી પુત્રામત કરતો હતો. પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબની કચેરી
 માં કેવી રીતનો છુપો ભેદ ચાલે છે, તેના પડદા મધ્યાને મારી આગળ
 ખુલ્લા કરી દીધા. એ કચેરીમાં જવાની તેને છુટ મળેલી હતી પણ તે
 કેવી જાતના સાધનોથી તે મારા સમજવામાં કદી આવી નહિ. હું દર
 વખત તેને કહેતો હતો કે "આ બધી બાબતો તમારા જાણવામાં શી
 રીતે આવે છે?" તે ઉત્તર આપતો કે, "તે છુપા ભેદની કુંચી મારી પાસે
 છે," અને એમ કહી પોતાની આંગળીએ એક હોરાના વીંટી હતી; તે
 તરફ આંગળી કરી બતાવતો હતો. દર પખવાડીએ બ્રાહ્મણો આવી
 મોઢેથી વેદ જણતા ત્યારે હું તેમને જમાડતો અને તેઓ મને આશિ
 વેદ આપતા એટલે દ્યુમી શહેરમાં જે સર્વેથી મોટી તોપ હતી તેના
 બાહાર કરવામાં આવતો હતો. એ રીતે કેટલાક દિવસ વહીવટના છત
 ચંદ્રા ધર્મ ક્રિયા કરતી. હું રાજ્ય નીતિનો વાત કરતો, મધ્યાન રાજ્યની
 ચડતો કરવાની યોજનાઓ રચતો, જમના તારાના વિવોહારી જાથુ વા
 ત કહાડતી, તથા કુંવરને પોતાની પાસે રમતો જોઈ આનંદ પામતો
 હતો.

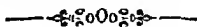
મારો કુંવર ૧૮૫૦ કાંઈક તરેહવાર રીતે વર્તતો હતો. રાજ્ય કારભાર

માં તે કાંઈ ભાગ લેતો નહીં, એટલું નહિ, પણ રાજ્યના સમંધમાં કોઈ પણ સવાસ ઉપર તે કદી લેશ માત્ર પણ લક્ષ આપતો નહીં. તેની કલ્પના શક્તિ બહેળો તથા બુદ્ધિ દબાઈતી મંદ પણ ખરી રીતે તિવ્ર હતી, અને કેટલીક હકીકતથી તે આણુવાકેશ હતો, તોપણ તેનામાં સમજ શક્તિ બહુ સરસ હતી. તેના દેહની કાંતિ જમના કરતાં પણ ચંદ્રે એવી સરસ હતી, તથા પોતાની રાણી તરફ તેની એકંનીબટા હતી તોપણ શિકારના કામમાં તે વિરોધ મચાવેલો હતો. બહેરમાં તે કવચીતજ નાણાનો હતો. કેમકે શિકારની સ્વારોમાં, તથા દ્યુમી શહેરની પાડોશમાં અદ્ભુત રસ ઉપજે એવાં સ્થળોમાં પોતાની રાણી તથા કુંવરી સહીત જઈ ફિડા કરવામાં તેના બધા વખત ગુજરતો હતો. બીજા લોકોને તેની સાથે કામ પડતું ત્યારે તેના મીઠા તામશી રહેતો, તથાપિ જ્યારે પોતાની રાણી તથા બાબકોની સાથે હોય ત્યારે તે શાંત વૃત્તિ રાખતો તે અસાધારણ હતો.

કારીરના રસ તથા ગાયન વિધાનો તેને એટલો બધો શોખ હતો કે એ બાબતના સાધનો પુરા પાડવા માટે કોઈ કોઈ વખત નાણાંની ગોટી રકમો ખર્ચી નાખવામાં આવતી હતી. તેના વખતના કાંઈ ઢંગ ધડો નહોતો. બાર વાગ્યા સુધી તે સુઈ રહેતો ને પછી તેને મનતો સુ યોગ્ય થતો હતો, કેમકે બાર વાગે તેની સગર પડતી હતી. બીજાના ઉપરથી ઉડી પોતાનું મોઢું ઘાયા પછી તુરંતજ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ રો-શિકાર માટે બહાર જતો હતો. અને જનવર વગેરે કાંઈ બીજા શીકાર કોયળામાં નાખી લાવ્યા વગર તે કદી પાછો આવતો નહી. જંગલમાં જનવરની શોધ કરવા માટે નાના કુંગરો ઉપર ચડવામાં અથવા કુંગરાની સિંહ અને ઊંચા ભાગના મયાળા ઉપર બેસી; જંગલ કોવા કોતરની તરફ એકી નજરે એવામાં સાધારણ નિયમ પ્રમાણે તે આરક્ષાક બોલી યતો હતો. વાઘ યા વરના શિકાર પકડવામાં તેના મનસુઓ પાર પડતો ત્યારે સ્વારી કાઢી આગળ મથાલો રખાવો

થા પોતાની છતની નીચાની એક લાંબાવાંસ ઉપર સુકાવી તે શહેર
માં દાખલ થતો હતો. સ્નાન કર્યા પછી ચાર વાગે ઇશ્ટદેવની આરાધ
ના કરી તે સવારના નાસ્તો જમતો હતો. બીજા દિવસની શિકાર
ખારીને માટે થું ગોઠવણ કરવી તે વિશે પોતાના સોબતીઆ સાથે
બે અથવા ત્રણ કલાક સુધી લાંબગડ કરી રાત્રીના સાત વાગે તે (બપો
રનું બોજન) જમતો હતો. ત્યાર પછી તે બપોરની મુખ નીંદ્રા લેતો
હતો. રાત્રીના દસ વગ્યાને સુમારે જમના અને તારાની સાથે લગભગ
એક કલાક સુધી તે ગજી રમતો અને ત્યાર બાદ પોતાની રાણી મ
ત્સ મહેસુલ સંબંધીના સવાસ ઉપર તકરાર કરતો હતો. રાત્રીના આ
ચારથી તે સવારના બે વગ્યા સુધી તેના પાછલા પહેર થતો હતો,
તેમાં તે ગાયન સાંભળતો હતો, અને એજ કારણસર એક નામીયા ગ
વૈજાંત રાખવામાં આવ્યો હતો. સવારના ત્રણ વગ્યાને સુમારે વાણ જ
મી તે આરામ લેતો હતો. આ પ્રમાણે મારા મિત્ર મંડળની મસક્ત
કરવાની સગામાં સામેલ થવાની તેને કુરસદ નહોતી તેથી એ સભામાં
તે હરવખત ગેરહાજર રહેતો હતો. એમ છતાં જમના રત્નના પ્રતિની
ધીનું કામ કાળજીથી કરતી અને તેના મહેસુલની સ્થિતિ મ.ચ મનમાં
આગ્રહથી ઠસાવી રત્નને નાણાની બક્ષિસ કરવાની, અને દરખાસ્ત કરતી
હતી. એક અથવા બે રૂપીઆની નિસમત હોય એવી બાબતમાં તે અ
તિસય કરતો, પણ પૈસાની મેટા રકમો પોતાના અનુચરોને આ
પી દેતો હતો. એ કારણે લીધે તેના મહેસુલના રાજકરોબારપર ખ
બહારીથી દખરેખ રાખવાની જરૂર હતી. રત્નના અનુચરોને જમના
એવી રીતે પોતાના કાલુમાં રાખતી કે જેમની કાંઈ રકમ અથવા પૈ
પાકના જોડો એમાંના કોઈને સમતી સિવાય આપવાનું તેના બાણ
વામાં આવતું કે તુરતજ તે પાછું આપવાની નોકરીને દરજ પાડતી
હતી, પણ થોડો ભાગ નોકરને આપી બાકીનો ભાગ મારી નીજેરી
માં આપવામાં આવતો હતો, એક દિવસ હું મારા દિવાનખાનામાં
નિરાંતે બેસી રાજ્ય ચલાવવાની રીતીના બારીક સવાસ ઉપર મથા

નજી તથા શાસ્ત્રિજી સાથે સંવાદ કરતો હતો, એટલામાં જન્મના, જીવન તથા અંત તારા આવી પહોંચ્યાં. જીવનકાળે ફરીવાર ઉડાવી કે, મારા કુંવર રત્ન એક વૃદ્ધ પણ પ્રમાણિક નોકરને ગેરવાજબી માર્યો છે, ત્યાં ફેટલીક વખત તે હદ બહાર જતો રહે છે. તેની સાથે એટલું વિશેષ જાણવું કે પુર્વ જન્મના આપણે જેવાં સંચીત કર્યાં હશે, તેવાં ફરી આપણે હાલ ભોગનીએ છીએ. આથી પૂછાજી હસીને બોલ્યો— “બાઈ સહિબ, એમ હોય તો રત્નની સામા ફરીઆદ ઊઠાવવાનો કાંઈ આધાર નથી.”

ઊપચાર વિધી.

તાવમાં કુદનાઇનનો ગુણદોષ.

૧

આપણા દેશમાં ઘણું કરીને તે સર્વ જગાપર મેદરિયાનો તાવ આ વેછે, તેથી અમેરીકા દેશના સિકેના નામના ઝાડની છાલમાંથી સ સાયનિક પ્રક્રિયાથી કુદનાઇન નામની તાવને દુર કરવાની દવાતું મ હાલ સર્વત્ર એટલું ફેલાયું છે કે, ગામડાંના ગાંધીઓ પણ એ તાવને દુર કરવાની ઔષધિ નામથી વેચે છે. તે વાસ્તે યુરોપથી જેટલા દવા ઈ આવે છે તેમાં કુદનાઇન સર્વ કરતાં મુલ્યવાન થઈ પડી છે. પરંતુ તેનો કયા તાવમાં તથા કેવી હાલતમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે વિશે ઘણું સ્પષ્ટ જાણતા નથી, તેથી તેનો સર્વજનતા તાવમાં ઉપયોગ કે ધીથી ઘણા તત્ત્વ વાળાંને નુકશાન સોંપવું પડે છે; અને કોઈ વખત સામાન્ય તાવ ગુરૂતર વિકારવાળો તાવ થઈ જાય છે. એ વાસને અમે પહેલાં જે જે રોગોમાં એનો ઉપયોગ કર્યો છે હાલિ યાંચે, તે દખાડી ને પછી એના વ્યવહારની લાયક પિડા સમંધી લખ્યું.

નીચલા તાવમાં કુદનાઇન નુકશાનકારક છે.

૧ લા. એરીમાં તાવનો રોગ જે ૫—૬ દિવસ રહે છે; અને ૧૪—

૧૫ દિવસ સ્થાયી શીતજાનો રોગ બે બુદ્ધી વખતે જે તાવ આવેછે, તે માં કુઈનાઈન ખવાડવાથી તાવ દુર થઈ શકતો નથી; અને તેનાથી વિશેષ અનિષ્ટ થાયછે.

૨ જી. સામાન્ય સરદી તથા ઊંઘરસની સાથે તાવ થવાથી તેમાં પણ કુઈનાઈન ખાવાથી નુકશાન કરેછે.

૩ જી. એક તાવમાં એટલે જે તાવ ચત્ત દિવસ સમભાવે શરીરમાં હોય તેમાં પણ કુઈનાઈન વિશેષ અનિષ્ટકર થાયછે. વિશેષ કરીને સામાન્ય તાવ વિકાર તાવ થઈ જવાની વિશેષ સંભવના રહેછે.

૪ થા જે તાવની સાથે ભયાનક માથું દુઃખતુ હોય, ઉલટી તથા ઊલટી આવવાને જણાતું હોય તેને કુઈનાઈન ખવાડવાથી એ રોગ ખમ જીવે.

૫ મું તોપ તહી તથા કલેબુ કુલ્યું હોય તો કુઈનાઈન અપકારક કરેછે.

૬ ડા હરશની સાથે તાવ હોય તો કુઈનાઈન અપકારીછે.

૭ માં બેજાંતી પીડાની સાથે થોડો તાવ હોય તો તેમાં કુઈનાઈન અપકાર કરેછે.

૮ અસ ચિદ્રિત્સા અથવા મહેઝો જખમ પડવાથી તેની સાથે તાવ થઈ આવ્યો હોય તો તેમાં પણ કુઈનાઈન ખાવાથી વિશેષ હાનિ કરેછે.

આ દશમાં સર્પ પીડામાં કમ જવાત તાવ રહેજો હોય છે, તેમાં ઘણા ખરા ડાકટરો કુઈનાઈન વાપરવામાં કમતાઈ કરતા નથી, એને તે અનુસારે સાધારણ લોકો પણ કુઈનાઈન સર્પાયથી જાણીને એક ભયાનક કુસંસ્કાર થયોછે, પરંતુ ખરી રીતે જોઈ તો જાણ જમ નાના કાચણથી થાયછે અને નાના આકાર ધારણ કરેછે, એનું ધૈર્ય પણ બુદ્ધિ ધનું જાય, તે સધાજાની બુદ્ધિમાં સહજ આવશે. કુઈનાઈન આ દશમાં આવવાને ઘણા વર્ષ થયા નથી, તેની પહેલાં આ દશમાં લખે તાવના રોગી બીજાં ઔષધથી શું આરોગ્ય થતાં નહોતાં? જરૂર

યત્તાં હતાં. લજ્જા અને દુઃખનો વિષય એ છે કે કુર્ચનાઈનના ગુણ દાષ સારી રીતે ન જાણતા દશી વૈદ્યોએ ઘણા અદુરદર્શી ડાક્ટરની નકલ કરીને તેઓની નાનાનિધ તાવની ઝોળીમાં કુર્ચનાઈન નાખવાની શરૂઆત કરીછે, અને તેનું ફળ ઘણું કરીને એ થાયછે કે, રોગ વધ્યાથી અથવા કુર્ચનાઈન આપવાના વિષય રોગી તથા તેના સગાં વહાણાં જાણ્યાથી, જલદીથી તેઓ વૈદ્યની ચિકિત્સા રહિત કરીને એક સારા ડાક્ટરને ચિકિત્સામાં લગાડેછે.

પ્રેત વરરાજા.

(એક વાર્તા.)

(સાંધુ પૃષ્ઠ ૨૫૭ મેં થી)

વાંચનારાઓનું ધ્યાન પાછું લેન્ડશોર્ટના કીસા ભાણી ખેતરનું નેઇવે. રાત પડી ગઇ તોપણ કોઇ મેઘાંત આવ્યો નહીં. ખેરને નિરાશ થઇને આખરે ખાણું પીરસવાનો હુકમ આપ્યો, સઘળા ખાવા ખેડવાની તૈયારીમાં હતા તેટલામાં બહારથી રંગુરાગડાના અચાજ સંમગાપો. ખેરન પોતાના ભવિષ્યના જમાઇને સન્માન કરવા દાડ્યો.

લાકડ પુસને ખાઇ ઉપર મુકવામાં આવ્યો, અને પેરોણા. દરવાજા મોં દાખલ થયો. તે એક મોટા કાળા ઘોડા ઉપર બેઠેલો, ઊંચા બહાર પહેરવાનું હતો. પણ તેના ચેક્રો કાંઈક ગમગીન દેખાતો હતો. ખેરન તેને ઓવી વખતે અને એકલે પડે આવેલા નેઇવે ખેડ પામ્યો. આથી તે પોતાની મરગાન મળતું સમજવા લાગ્યો, પણ પરાણવા આ વંતો જુવાનીઓની માફક અંધારાઈમાં તે પોતાના ચાક્રોને પાછળ મુકી આવ્યો હશે એમ ધારીને તે ચુપ રહ્યો.

પેરોણાએ કહ્યું—કરખતે આ પ્રમાણે આપને જણાવવાને દી-લગીરછું કે—

'પણ તે પોતાનું વાક્ય પ્રક્ટ કરે તે પહેલાંતો બેરને તેને અંતર
 અને મુગારકળાદોનાં કોટલાંક વચનોથી તેને બોલનાં અટકાવે. પરાણ
 એ એકાદ વખત તેના શબ્દોના પ્રસાદ ખાગાને અને પોતાનો સંદે-
 શો કહેવાને કોશિય કરી પણ તે ફાકડ. જ્યારે બેરન બોલે તો બંધ પ
 કયો ત્યારે તો તેણે જગ્યાના આરકમાં દાખલ થઈ ચુક્યા હતા, અને
 એક વખત ફરીથી તે પોતાનો સંદેશો કહેવા જતો હતો એટલામાં ધુન્
 તી અને શરમાતી કન્યા સહીત સ્ત્રી વર્ગ તેને આવકર આપવાને આ
 વ્યે, અને તેથી તેને મુંગા રહેવું પડ્યું. સ્તબ્ધ થઈ ગયેલાની માફ
 કે થોડીવાર તેણે તેને નિહાળીને જોયું. તેના બધા આત્મા દ્રષ્ટીદાર
 બહાર નિકળીને સુંદર આકૃતિ ઉપર ઈર્ષ્યા હોય એમ જણાયું. એક કુદ
 એ તે યુવતીના કાનમાં કાંઈ કહ્યું, તેથી તેણે બોલવાની કોશિય કરી
 પોતાની સગા આત્માની આંખ ઊંચી કરી કાંઈ પૂછતી હોય એવી
 દ્રષ્ટીથી તે પેહેલવાન તરફ જોયું અને ચમુને પાછાં જમીન તરફ ઠા-
 વ્યાં. તેના મોઢામાંથી કાંઈ શબ્દ નિકળ્યા કે નહીં તે જણાયું નહીં.
 પણ અંધર ઉપરના મધુર સ્મિતહાસ્ય અને ગાલ ઉપરના કપોતલંગ
 થી તે તદ્દન સંતુષ્ટ હર્ષિત હોય એમ માલમ પડ્યું. અંધાર વરસતી
 ભરુંકામ વધતી, પ્યાર અને લગ્ન આતુર કન્યા આત્મા ફાંકડા પેહેલવા
 નથી ખુશ ન થાય એ બનવું જ અસકય હતું. આપણે જોયું તેમ મી
 જમાન મોઢો આવવાથી પાત ચિતને માટે કાંઈ વખત રહ્યો નહોતો,
 બેરને તરત ખાંણું પીરસવાનો હુકમ આપ્યો. આપણા પરાણાએ ખા
 ણાની થોડીજ દરકાર લીધી. તેતો કન્યાને જોતાં જ આનંદમાં લીન
 થઈ ગયા હતા. તે તેના સાથે કાંઈ જાની જાની વાતો કરવા લાગ્યા-
 પ્યારની લાખા હમેશાં ધીમીજ હોયછે, પણ વહનજન ધીમામાં ધીમા
 શબ્દ સાંભળી ન શકે એવી પ્રીવાક્યાં છે? તેમુઝ્યા ઉપરોચતી અસરથી
 તેની વાતચીતમાં કોમગતા અને ગાંભિર્ય માલમ પડતાં હતાં. જેમજેમ
 તે તેની વાત ચીત સાંભળતી હતી તેમ તેમ તેના ચહેરા ઉપર વારા
 ફેરતી મુરખી ચડતી ઉતરતી હતી. કોઈ કોઈ વખતે તે તેને કાંઈ શરમ

ચુકત ઉતર આપતી હતી, અને જ્યારે તેની નજર ખીજી તરફ હોય ત્યારે તેના વિકાંત ચહેરા તરફ આડી નજરે જોતી હતી, અને મંદમદ સુખો અજવાસ કાઢતી હતી. તે તદ્દન સુખો હતી. આ ઉપરથી એ દંપતી એક ખીજી તરફ પ્યાર બધે હતાં તેતો દેખાઈતું જ હતું. કંઈએ જ્યાર વિદ્યામાં નિપુણ હતી, તેમણે કહ્યું કે તેણી અરસ પરસ નજર પડતાંજ આશકિત થઈ ગયાં હતાં.

દરમ્યાન મીજમાનીનું કામ ધમધાકાર ચાલતું હતું. મીજમાનો બધા ખાલી ખીસાંવાળા અને પર્વતની ઠંડી હવા ધારનારા હતા, તેથી તેમની મિઠાન પ્રત્યે અભિરૂચીનાં કાંઈ પુછવું પડે એમ નહોતું. એરને આ વખતે પોતાની સરસમાં સરસ અને લાંબામાં લાંબી વાતો કહી, અને આજનો તેની અસર પણ કંઈ ચોરજ તરેહની હતી. સહેજ બાબતમાં તેણી (શ્રીતાઓ)તાન્ત્રીઓમાં ગરકાવ થઈ જતા, અપવાદો કલેજનું પકડીનેહસતા. જોકે એરનનું બોલવું બધા મોઠા માણસની માફક થોડુંજ હાસ્ય જનક હતું, તોપણ જ્યારે તે પણ મીઠાનની સાથે ખીરસવામાં આવેછે ત્યારે તેની અતર કાંઈ જવા તેવી થતી નથી.

આ સધળી મોજમજની અંદર પરીણાએ નવાઈ જેવી અને ન જાણતી ગંભીરાઈ ધારણ કરી રાખી હતી, જેમ જેમ રાત વધતી ગઈ તેમ તેમ તેના ચહેરા વધારે શોકાતુર થતો ગયો, અને એતો નવાઈ જેવું છે કે એરનની મરફરીઓ સાંભળીને તેણી ચોર વધારે ગમગીન થતો હતો. કોઈ વખતે તે વિચારમાં નિમગ્ન જણાતો અને કોઈ વખતે એથેજ અને વ્યગ્ર આંખથી તે એવન માલમ પડતો. વધુની સાથેની તેની વાત ચીત વધારે વધારે એકાગ્રહ અને ગહન થતી જણાતી હતી, અને તેની શાંત ચહેરા ઉપર એવેની માલમ પડવા લાગી અને તેનું શરીર કાંપવા લાગ્યું.

આસપાસનાઓથી આ કાંઈ છુપું રહે તેવું નહોતું. જર રાખની વીચિત્ર ગમગીનીથી તેમના આનંદ મંદ પડી ગયો. છુપી વાતો ચાલવા લાગી અને કેટલાક શક મંદીથી માથું ધ્રુણાવવા લાગ્યા. ગાયન અને

હાસ્ય ઓછાં થવા લાગ્યાં, અને આખરે ચમત્કારિક—ખૂતની વાતો આ લવા લાગી, એક વાર્તા પુરી થતી કે બીજી શરૂ થતી, અને બેરને એક પિશાચ—આશ્વાર એકધ્રુવમુરત કન્યાને કેવી રીતે લઇ ગયો હતો, તેને લગતો હેવાલ કહ્યો.

વરરાજાએ આ વાત ઘણાજ ધ્યાનથી સાંભળી. વાતની દરમ્યાન તે બેરનને ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યો અને જેમ જેમ વાત પુરી થવા આવી તેમ તેમ પોતાની ખુરશીમાંથી આસતે આસતે ઉઠવા લાગ્યો. વાત પુરી થઇ કે તે પોતાની જગ્યાએથી ઊઠ્યો, નિરવાસ નાંખ્યો અને મંડળીની રજા માગી. આથી બધાં આશ્ચર્ય પામ્યાં અને બેરનનો સ્તબ્ધ બની ગયો.

શુ? આ મધરાતને વખતે કોણે ઊડી જવાનું કહ્યું? કેમ, આ બધાં તૈયારી દ્વારા આદરમાન ખાતર કરવામાં શું નથી આવી? જો તમારી સુઠ જવાની મરજી હોય તો બીજાનું સંધારો,

પરોણાએ પોતાનું માથું ગાર્મિક પછે ધુણાવ્યું અને કહ્યું આજ મારે જુદીજ જાતના બીજાનામાં સુવાનું છે. આ જવામ જોરી રીતે આપવામાં આવ્યો હતો કે તેથી બધાને કાંઈ સંદેહ ઊત્પન્ન થયો, પણ બેરને હિંમત લાવીને તેને ફરીથી અગાઉ ગાફક કહ્યું.

દરેક માગણીની વખતે તેને સુપકીથી પણ ચોકસા રીતે માથું હલાવ્યાં કીધું, અને આખરે મંડળીને સલામ કરતો હોય, એમ પોતાના હાથ હલાવીને તે ચોગઠાની બહાર નિકળ્યો. કુદરતે તો આશ્ચર્યતાથી વિસંબ્ધ બની ગઇ અને કન્યાએ માથું એક બાજુ કરી દુઃખથી શોંકાશ્રુ પાડ્યાં.

બેરન કિલ્લાના દરવાજા સુધી તેની પછવાડે ગયો એક ઝાંખા આકાસી દીવાથી દરવાજા ઉપર કાંઈક અજવાળું પડતું હતું, જેવારે તેણે દરવાજા પાસે આંગ્યા, ત્યારે પરોણાએ ધુમાળા પ્રતિધ્વનીથી ઘણાજ ઓખરા અવાજે કહ્યું. અહિંમાં આપણે એકલા છીએ માટે જવાનું હું તમને કારણ કહું છું. “જે દ્રઢ મનથી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે” —બેરને

કહ્યું, તમારે બદલે કોઈ બીજાને મોકલવામાં આવેનો? “નહિ નહિ તેમાં બદલો આવે તેમ નથી, મારે જાનેજ જવું જોઈએ, આજે રાતે જરૂર વર્ટીમર્ગના દેવગમાં જવું જોઈએ.” આ સાંભળી બેરન તો દઘાઈ ગયો તે છતાં તેણે કહ્યું. શું કાલ સુધી તમારાથી રોકાવાનું બનશે નહિ? કાલે તમે તમારી પરનાને સાથે તેડીને ખુશીથી જાવો.

“નહિ, પરાશુએ ગંભીરાઈથી કહ્યું, મારે કોઈ પરિન નથી, મારે કાંઈ સંકેત નથી, જીવડા, હાં, જીવડા, મારી રાહા જીવેછે. હું જાતો છું. હું જીવતો નથી. મને ચોરોએ મારી નાખ્યો છે. મારું શરીર વર્ટીમર્ગના કિલ્લામાં પડ્યું છે. આવતી સવારે મને લુમિદાહ કરવાના છે. કબર ગાદે મેં વર્ટીમર્ગનું દેવળ પસંદ કીધું છે, મારે અહિંથી તાકીદ જવું જોઈએ!!! એટલું કહીને તે ચોતાના ઘોળ ઉપર કુદી બેઠો અને વિજળીના વેગ કરતાં વધારે વેગથી ઘોળને દોડાવી ગયો. બેઠો તરમાં પવનના સોસવાટાની આંદર જે ઘોળના આગળથી પડ્યો આવતો હતો તે સંભળાવે બંધ પડ્યો.

બેરન કુજતો કુજતો કિલ્લામાં પાછો આવ્યો, અને સમગ્ર પ્રાંત દેખાતી બેઠેલા ગોજમાનેને કહી દેખાડ્યું. બે સ્ત્રીઓ તો તે સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને બાકીનાઓને લુપ્ત સાથે જમાના વોચારથોજ ટાલે છુટી. કેટલાકે કહ્યું કે તે જરમનીના પ્રખ્યાત સિકારી (લુપ્ત, હરો, આથી વાતે નવીજ વસાણું પકડી. કેટલાકે લુપ્ત; પિશાચ, હાકલ વગેરેની વાતો અજાવવા લાગ્યા. એક ગરીબ સગાએ હાંમત પકડીને “કહ્યું એ તો વરસાતએ કાંઈ મરકરી કરી હરો, પણ બધાએ તેને હરી કહાડ્યો અને બેરન તો તેને નાસ્ત્રીક ગણીને તેના ઊપર ઘણું ગુસ્સો થયો.

આ વખતે તેમને ગમે તેવી ચંકા ઉભા હોય પણ બીજા દહાડે કાઠિબંદના મરાણા અને તેને વર્ટીમર્ગના કિલ્લામાં ભૂમીદાહ કરવાના બેરન આગળથી તે બધી દુર થઈ.

આ ખબરથી કિલ્લામાં જે ચોર બંદોર થઈ રહે તેના વિચારન કરી

લો. ઘેરન એક આરડામાં ભરાઈ બેઠો. જે ગેમાનો મુખની વખતે તેની સાથે મોજ મળે. માણવાને આગ્યા હતા તે તેને દુઃખની વખતે કેવી રીતે છોડી નથી શકે? તેઓ આવા ભક્ષા માણસનું દુઃખ નોંધને પોતે દુઃખી થવા લાગ્યા, પણ કોઈથી દુઃખદ સ્થિતિ તો કન્યાની હતી. એવા મુંદર ભરધારને, તેને ભેટમાં પહેલાં ખોલો એ શું થોકું દુઃખ જ નકલે? તેનું પ્રેત એકલું ઊદાર અને માથાળું હતું. તો તે પોતેતો જીવ તો હશે ત્યારે તો કોણ જાણે કેવાએ હશે—

આ બનાવને બીજે દહાડે તે પોતાની એક કુઈ જોડે પોતાના આર ડામાં સુતી હતી. કુઈ જે ભુતોની વાતો કહેવાને ઘણીજ કુરાળ હતી તે
(અધુર.)

ચરચા પત્ર.

છીનાગાના ગુન્ડામાં સ્ત્રીને શા માટે શિક્ષા નથી
તેના ખુલાસો.

અધીપતી સાહેબ.

ઘણાક લોકોનું એમ માનવું છે કે પીનણકોડમાં કેવમ ૪૯૭ ની અ દર જે છીનાગાના ગુન્ડો ગુરુજીવ્યો છે, તેમાં સ્ત્રીને શિક્ષા કરવાની મનાઈ કરી છે તે ખરેખર ગેસ્વાજબી દીધે છે; કેમકે જો છીનાળું કરનારને શિક્ષા મળે તો છીનાળું કચેવનારને શા માટે મદદગારીના ગુન્ડા બદલ ચોગ્ય શિક્ષા ન આપવી? પણ જરા કાયદા જ્ઞાનથી કાયદાના ધોરણ પર વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે પીનણકોડમાં જે મનાઈ કરી છે તે વાજબી છે, એટલું જ નહીં પણ કાયદાને અનુસરીને છે.

છીનાગાના ગુન્ડામાં સ્ત્રી ગુન્ડો કરે છે કે નહીં, ન કરે છે તો શાના કરે છે તે પ્રથમ જણાવવાની અગત્ય જણાય છે. સ્ત્રી તરફના કાંઈક વાંક આપણે ગણીએ તો છીનાગામાં મદદગારીના ગણાઈ શકાશે, તો હવે જોઈ જોઈએ કે મદદગારીના ગુન્ડાના સાધનો તેમાં સમાય છે કે કે

મ. ધરો કે હું એક ચોરને કહું કે હું તને રાતના કમાડ ઉઘાડીશ
ને તારે છાતું માતું ઘરમાંથી મ્હારી રૂપેઆની થેલી ઉપાડી જવી,
જે એ માણસ ઉપાડી જાય તો હું શું ચોરીના કામમાં મદદગાર ગણા
ઈશ? ના ખીલકુલ નહીં.

રાણી વિં ત્રયોધ્ય (ઈં લો રીં ૪ કલકતા ૨૬૬) માં
હકીકત ઉપલા પ્રકારને મળતી હતી. અ એ વ સાથે એવી ગોડવાણ
કરી કે તારે મને તારા શેઠના સામાનની ચોરી કરવા દેવી. વ એ આ
વાત પોતાના શેઠને કહી અને અ ને ચોરીના વાંકમાં ફેસાવી તેમ શિ
ક્ષાએ પહોંચાડવાના હેતુથી શેઠ તથા ચાકરે અને અ ને ચોરી કરવા દી
ધી. આમાં અ ને અપરાધી ગણ્યો હતો પણ શેઠ ચાકરને કાંઈ વાકમાં
આણવામાં નહોતા આવ્યા. આપવાત શિવાય પોતા ઉપર થએલા કલ્પ
ને ગુન્હો કહેવાતો નથી. ગુન્હામાં બે જાણુ જોઈએ. ગુન્હો કરનાર
પહેલો તથા જેના પ્રત્યે ગુન્હો થાય છે તે બીજો. જ્યારે કોઈ ત્રીજો શક્ષ
ગુન્હો થવા પહેલાં કાંઈ મદદગારી આપે, અથવા ઉરકેરાણી કરે ત્યારે
પાછો ત્રીજો તે મદદનીસ ગુન્હેગાર થાય છે. છીનાજાના ગુન્હામાં સ્ત્રી
બે જાણાનું કામ સાર છે એક તો ગુન્હો જેના પ્રત્યે થયા છે તે, અને
બીજું એકે તેમાં તેણે મદદગારી કરી. આનો અર્થ એટલો કે જે કુ
તી થઈ છે તે પરસ્પર સગતીથી થઈ એટલે તે કાંઈ પણ ગુન્હો નથી,
અને આટલાજ કારણસર વીલાયતના કાયદામાં છીનાજાના ગુન્હો ગણ
વામાં આવ્યા નથી.

૬

અસખતે કેટલાક એમ કહેશે કે સ્ત્રીના મદદે તે પ્રત્યે ગુન્હો થયા
છે, એટલે સ્ત્રીને મદદગાર ગણવી જોઈએ. એક સ્ત્રી પોતાની પોતાને
હાથે લજ્યા લુંઠાવાડે તેથી તેના ઘણીને શું નુકસાન થાય છે? ખરેખર
જોઈએ તો કાંઈ નહીં. જો એ સ્ત્રીની વસ્ત્રાણુંક તેના મદને અથડીત લા
ગતી હોય તો તે સાથે સંબંધ તોડી શકે છે. જેમ ઘણા સુધરેલા વિદે
શમાં સ્ત્રી તથા મદની સંસારી સ્થિતી એક સરખી છે, તેવી સ્થિતીનું
ઘોરણ આપણા દેશમાં સંપાદન થયું નથી, નથી સ્ત્રી એ તેના ઘણી

નો માત્રકત ગાણાપછે; અને તે મીલકત બીજી સાધારણ જંગમ મીલકતથી ન્યારીછે એટલે મદની માલીકી પરસ્પરની હયાતી સુધીછે. ગાય ઘોડાંની માફક મદના મણિ પછી લોણદારોનું કરજ ધોવા કામ આવતી નથી; અને જ્યારે આપણા દશની આવી સ્થિતી છે, ત્યારે કાયદાકારાએ છીનાણું એક જાતનો ગુન્હો ગણ્યો છે; જેમાંથી સ્ત્રીને શિક્ષાથી મુક્ત ગણીછે, તેનું કારણ જાણ્યું તો પાથરૂંછે.

જે લોકોને અદાલતોમાં ફરજદારી કેસોનો અનુભવ છે તેઓ જાણતા હશે કે બધા ગુન્હાઓમાં રૂસવત લીધાનો તથા છીનાણું કીધાનો ગુન્હો ભાગ્યેજ પુરાવાના બગથી સાબીત થાયછે, અને તે છેક કારણ સર છે, કેમકે એ બે ગુન્હાઓમાં સાક્ષી મજી શકતા નથી. આ બે ગુન્હામાં બનતી હકીકત બે શીવાય ત્રીજાને હાથ જવાનું અવસ્ય કારણ નથી, અને એ જાનેઓને હકીકત ઢાંકી રાખવામાં સ્વાર્થ રહેજો છે; બીજા બધા ગુન્હાઓ આ બે કરતાં દુનીઆમાં ઓછા બનેછે. તો પણ તે બંને પ્રસિદ્ધમાં ઘોડા આવેછે, તેમાંથી સાબીત ઘણાજ ઘોડા થઈ શકે, અને જે યાયછે તેતો ઘણા જુજ.

છીનાણાના કામમાં સર્વથી જાણીતો સાક્ષી સ્ત્રીછે અને એને જ મદનો સાથે સગુન્હેગાર ગણવામાં આવેતો પછી કેસ ના સાબીત કર્યા વગર છુટકો નથી, કેમકે બીજી રીતે અપરાધ સાબીત કરવા કંઈ સાધન નથી. સ્ત્રીને સગુન્હેગાર કરી કેસ ના સાબીત કરવા કરતાં તેની સાક્ષી લઈ ગુન્હેગારને શિક્ષાએ પહોંચાડવામાં ન્યાયનો હેતુ સારી રીતે પાર પડેછે. ગુન્હો જવા દેવા કરતાં એક ગુન્હેગારને માર્શી આપી બીજા અપરાધીને શિક્ષાએ પહોંચાડવામાં કાયદાકારોનું સંપૂર્ણ હિંસારૂંછે, અને આજ કારણથી માફી આપવામાં આવેછે.

લી૦ એક કાયદાનો

અભ્યાસી,

સોનેરી શબ્દો.

(ગુજરાત માસિક માટે અંગ્રેજીમાંથી ખાસ ભાષાંતર.)

દુર્ભાગ્યના દુઃખ ન લાગવાં એ માણસનું કામ નથી, પણ તેને ન સહેવાં એ માણસને ઇજાતું નથી. સીસરો.

૦ ૦

શરીરના ચેપ મનના ચેપ કરતાં ઓછા હાની કારક છે એમ કોઈ માણસે ભુલ ખાધી નહીં. તેઓ એથી પણ વધારે નુકશાન કરનાર છે. તેઓ વધારે બયંકર રોગ પ્રવર્તાવે છે; તેઓ ઉંઠા ઉતરે છે, અને વધારે છુપી રીતે પસરે છે—પેટ્રાર્ક

૦ ૦

પરમેશ્વર એવડો મહાન છે કે તેની આડે આપણે આવી શકતા નથી, એટલો ન્યાયી છે કે તે ગેરવાજ્ઞી કરે નહીં, એટલો ભલો છે કે કોઈ પણ માણસના દુઃખથી તે આનંદ પામતો નથી. એટલા માટે આપણે ઇશ્વરેચ્છા સહી સારી છે એમ માનીને તેને ધીરજથી આધીન થવું.—ખ્રીશ્ચીયસન.

૦ ૦

ભાગ્યની સઘળી ખામીઓને માટે કંઈક ઇલાજ છે, કેમકે માણસ ને પોતાની મોટી મોટી ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ કરી શકે નહીં તો તેના ઉપાય એ છે કે તે ઇચ્છાઓને દૂકો કરવી.—કાકિલી.

૦ ૦

દરેક દરજ્જાના લોકને કંઈક વિશ્રાંતિ અગત્યની છે; મગજ ને મનન કરે છે અને બાહ્ય ને બગ વાપરે છે, તેને પોતાની કમી થયેલી શક્તિઓને ઠંડાણે આશિવાને કંઈક એવો ઘણો વિસામો નેઈએ—
ગીલ્ડીન.

૦ ૦

કદી એવી કોઈ પણ મંડળી, ટોળી તક, અથવા સમુદાય ન હતું કે જેમાં સાધી વધારે અજ્ઞાન વધારેમાં વધારે જુસાદાર નહીં હોય કારણ

કે મંદબુદ્ધિના માણસ કરતાં મધ્ય માંખી વધારે મહેનતું માણી નથી. જેમ છતાં, કદાચ આવાં હથિઆરો અગત્યનાં છે; કેમકે જેમ ઘડીઆળમાંના વધારે બારીક અને વધારે જાવયોગી ભાગોની ગતિને મદદ કરવાને અને નિયમીત કરવાને કાંઈક લટકતા ભારની જરૂર છે તેમ જ જ્યોમાં પણ એવાં વજનની જરૂર છે.—પોપ.

૦ ૦

સૃષ્ટિના કૃષ્ણગાદીકની વૃદ્ધિને માટે અને મનુષ્યની જીંદગીના બીજા ઉપયોગ સારૂ આવાં કડાપણથી લાયક કરેલી બીનાશ અને સુખકતા તથા તાઢ અને તાપની રૂતુઓની ભિન્ના ભિન્નતા ધમ્વરી દીર્ઘ દ્રષ્ટીની એવી સાખીતી છે કે તે કનિષ્ઠ બુદ્ધિથી પણ સમજાય છે.—લાઉય.

૦ ૦

અર્ધાશ્રમમાં અંતઃકરણ સિવાયના શબ્દો કરતાં શબ્દો વિનાતું અંતઃકરણ રાખવું વધારે સારૂ.

૦ ૦

કલ્પિત કુળોના ઉપર વિચાર કરવામાં જે આપણે ગરક થઈ જઈએ તો તેઓ ખરાં થાય છે; જેમકે કોઈ માણસ જે ગમગીન વિચારમાં દીવાલ અથવા ફેંકાલના ઉપર કંઈક ચહેરાના જેવું જુલે તે સીસાપેન ના બે ત્રણ ઘસરકાથી તેને દરવમાન અને કલ્પનામાં જે તેણે જોયું તેને મળતું બનાવી રાકે.—સ્વીફ્ટ.

૦ ૦

હયા આકાશના ભભેકદાર અને શોભાયમાન દેખાવ તરફ એકવાર જોવાથી તેના સર્વ શક્તિમાન કર્તા સખધી તમામ હલકા વિચારો ના બુદ્ધ થઈ જાય છે.—રેટ્ટ,

૦ ૦

જ્ઞાન જુવાન માણસનો મુક્ટ અને તેના ગજા મહેતી સૂચાર્ણની કંઠી છે.—અરબી કહેવત;

૦ ૦

સારી કેજવાણી જુવાન માણસોની ખામીઓને ખાજેછે, જે ખામીઓને મુજ પાડે તો તેઓ સકત દખરેખ સિવાય બીજા કસાથી મટશે નહીં.—ગીરતમદ્દીમર.

નવાફના નમુના.

પંખિઓ ફેટલાં વરસ છવી શકે છે, તેપણ અક્ષત્રવડે માણુશે પા રખી શકવાનો દાવો કરે છે. લંડનના રીજન્ટપાર્કમાં પ્રાણિ વિદ્યાના સ-શ્રદ્ધમાં અનેક જાતના પંખિઓ રાખવામાં આવે છે. તે પ્રાણિઓમાં એક માદાગાસ્કરમાંથી આણેલો કાળી જાતનો પોપટ હતો. આ પોપટ શને ૧૮૩૦ ના જુલાઇ મહીનામાં પ્રાણિ સંગ્રહાલયમાં મીૃ ચાર્લસ ટેલ્ફરે ભેટ દીધો હતો. આ પ્રાણિ આ ડેકાણે ૫૪ વર્ષ જીવ્યું. પોપટ ઈટલી છાંદગી ગાળે છે, તે હજી સુધી નથી જણાવ્યું. આ પોપટ રીજન્ટપાર્કના સંગ્રહસ્થાનમાં આવ્યો ત્યારે પુખ્ત વયમાં હતો. સાધારણ રી તે પક્ષિઓ ૫૦ વરસ જીવે એ પુખ્ત ઉમર ગણાય છે, પણ પોપટનું જીવન કાળ એ દરતાં વધારે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આ કાળો પોપટ પોતાની લાંબી ઉમરે જરાજરા સુસ્ત થઇ ગયો હતો પણ ૫૦ વરસ ની મોટી ઉમર ઘણી સારી રીતે ગાળી હતી. એક સગારે આગળથી મંદવાડના કાંઈ પણ ચિન્હ જણાવ્યા વગર દૃઢ પોપટે પોતાનો પ્રાણ કિરતારને હવાલે કીધો હતો.

જે કોઈ માણસ કાંઈ પણ પ્રકારના આધાર વગર હવામાં અધર રહે તેને રૂપ૦૦ નું ઈનામ આપવાને મદ્રાસના એક ગ્રહસ્થે જાહેર કર્યું હતું. તેના સળાહમાં ઇંગ્લાંડનો એક ખમરપત્રિ જણાવે છે કે મોફ્સર મૌનીયર વિજ્ઞાન્યસ્ને ‘ઈલીયન વીઝડમ’ નામનું એક પુસ્તક રચ્યું છે. તેમાં એક ખ્રિસ્તીના હવાસ આપ્યો છે કે મદ્રાસના ગવરનરની સમક્ષ આશરે જન્મીનથી ચાર ફિટની ઊંચાઈએ કાંઈ પણ આધાર વગર ચાલીસ મીનિટ હવામાં રહ્યો હતો.

(ધીઆરોફીમટ.)

એકૂત મોહ નિરજેનિજ પેતરોના,
 ટોળાં વળી તગડતા બહુ તેતરોના;
 પાંડલ આ કણસલાં પરખાય પીળાં,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવિ લીલા. ૯
 કામીનિઓ ગરમિ કોમળ ગાથ કંઠે,
 પંથીજનો પરમ હોંસવો જાણ પંથે,
 ચારે દિશા પડિ ગયા સરખાજ ચીલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવી લીલા. ૮
 કોવીદતો શરદની કવિતા કરેછે,
 ગોવોદના ગહન ગૂણ વિષે ગળેછે;
 સાધુ ગણે સરસ સેજ સુવાની શીલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવી લીલા. ૭
 વાણું થતાં ઝણણ આકર ઘંટ વાગે,
 લીલાં રવી કિરણ શીતજતાધિ લાગે;
 કેવા દિસે કુદરતી ઘણી વાર કિલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવી લીલા. ૧૦
 શીંગો જનો શરદની કરતા ન સૂતિ,
 જાણે પુમી વચન મુખપિ જાણ ખૂટી,
 ગંદુ કરે ગરિબની બહુ જેમ ગીલા;
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવી લીલા. ૧૧
 ગૂણીજનો ચતુર ઋતુ રૂંડે ગણેછે,
 ભાગો કરી વરસના ઋતુઓ ભણેછે;
 જુદા દિસે જમિનના બહુ જેમ છલા,
 લીલાધરે લલિત આપિ રચાવિ લીલા. ૧૨

લવાનીશંકર નરસિંહરામ તંત્રી

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

વાર્ષિકોર્ષ. ૧૯૨૧.

અંક ૨ જો.

દયુગીનો સરદાર.

(સાંધણ પાને ૧૦ થી)

જમનાએ કોડું હલાવી, પ્રાંસાની સાથે દીકા કરી—'આપણા પુર્વજ
જામાં આપણે જે સંચિત કંયા હોયછે, તેનું ક્ષણ આપણને મળવું જોઈ
એ. એ ક્ષણ આપણે અચુક ભોગવવાંજ પડેછે, અને તેના પ્રતિબંધ કરી
શક્તિ નથી.' હું બોલ્યો. "બરાબર, જમના કહે છે તે ખરી વાત છે.
મારા જોકતા એકજ કુમાર રત્ન ઉપર મારી પ્રીતિ છે તેથી તેના કામ
કાજની વચે હું આવી શકતો નથી. હે પત્નિ, હે સુસપત્નિ, તમારા
અનુચરને જે મારેલ હોયતો તેના પુર્વ જન્મમાં તેણે જેવાં કૃત્ય કરેલાં
હશે તેવાં તે ક્ષણ ભોગવેછે." આથી એ શાણી શાણી જરા શુંચવણ
માં પડી, પણ તરતજ એ શુંચવણમાંથી પાછી નીકળી જઈ બોલી,
"જે રત્નની વતણુંક તેના પુર્વ જન્મના સંચિતનું પરિણામ હોય તો
મારો ફરીઆદ પણ મારો પુર્વજન્મમાં કરેલ કૃત્યનું પરિણામ છે, અ
ને એ પ્રમાણે જોતાં મારી ફરીઆદ ગેરવાજબી છે." એટલું 'બોલી'
બધે રહ્યા પછી શાસ્ત્રીજીએ એક નિચેની વાત કહેવા માંડી. શાસ્ત્રીજી
બોલ્યા. "હજારો શિષ્ય સહુવર્તમાન સંકરાચાર્યે નેપાળ દેશમાં મુસાફરી
કરી, ત્યારે આ આખું વિશ્વ વ્રાંતિરૂપ છે એવા વેદાંતમતના તેમણે વકતાની
પો ઉપદેસ કરવા માંડ્યો, અને ને ને જગોએ તેઓ ગયા ત્યાં આતાજ
નોના મન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી.

તેમની મુદ્રીતી નેપાળના મહારાજાને કાને પહોચી, તેથી મહારાજા

એ પોતાની દરબારમાં પધરાવતું આમંત્રણ કરી, તેમને પધરાવના માટે ઈંટણાએક ચાકર તથા એક પાલખી મોકલી આપ્યા. શંકરાચાર્યે નેહુજીરમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા, ત્યારે અમીરો અને પંડિતો જે ની આસપાસ વીંટાઈ વળેલાં છે. તથા સંખ્યાબંધ યેઢાઓ ખુસી તરવાર ધી જેની સન્મુખ ઉભેલાં છે, એવા મહારાજ તખ્ત ઉપર બીરાજેલા હોતો. એ વખતે શંકરાચાર્યે સર્વ જગત પ્રાંતિરૂપ છે એ માની બહુ સુખાધિતપાણીથી ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. એ પછી મહારાજએ પોતાના અમીર ઉમરાવોને તથા એ નામીયા ઉપદેશને બહાર ખુસી મેદાનમાં પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. શંકરાચાર્યે એ વાત કબુલ કરી અને શહેરમાં લોકોના જાણવામાં એ ખબર આવી એટલે તેઓએ એવી કલ્પના કરી કે કાંઈક નવાઈ જેવા બનાવ બનવાનો છે, અને તેથી સંખ્યાબંધ માણસો બહાર દાડી આવ્યા. એ ખુસી મેદાનમાં મહારાજ પોતાના અમીર ઉમરાવો તથા પંડિતો સહીત ઉભા રહ્યા, અને આ સર્વ વિશ્વ પ્રાંતિ રૂપ છે એવી મતમનુ' શંકરાચાર્યે ઊંટાદાર ભાષણ કર્યું, તે હજારો માણસોએ કાંન દઈ સાંભળ્યું. હવે તે પ્રસંગે થું બન્યું તે જુઓ!

પ્રથમથી મહારાજએ જોડવાનું કરી મુકી હતી તે મુજબ એક મદદનમન હાથી તે શંકરાચાર્યના ઉપર છોડી ગુફવામાં આવ્યો. શંકરાચાર્યે જ્યારે હાથીને જોયો ત્યારે પોતાથી બની શકે તેમ ઝડપથી તે નાસવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એ હાથીને પકડી લેવામાં આવ્યો અને શંકરાચાર્યે ને મહારાજ સન્મુખ રજુ કરવામાં આવ્યો. આ બધો તમાસો જોઈ જગા થએલી લોકોની ઠઠ વિસ્મયતા પામી. એ વખતે મહારાજ બોલ્યા—‘ઓ! આપનો મોટો પ્રતિષ્ઠા ધરાવનાર ધર્મોપદેશક છો. આ જગત સર્વ મિથ્યા છે એ મતમાં હજારો માણસોને તેમના ધર્મથી દૂરથી આપના મતમાં આપે દાખલ કરેલા છે, પણ મને તો આપનો બધો ખોટો ઢોંગ લાગે છે, કેમકે ને બધું પ્રાંતિરૂપ છે એમ માણીએ તો આપના પાછળ હાથી દાડ્યો એ પણ પ્રાંતિરૂપ છે અને એમ છે ત્યારે આ-

પ' એ હાથીની ચોટમાંથી બચવાને માટે ચોટણી બધી ઝડપથી કેમ ના
સતા હતા?" મહારાજના આ પ્રમાણેના શબ્દ સાંભળી, લોકોના જે સ
મુદાય બેજો થયા હોતો તેમની મનોરતિમાં વિજય હૃદય છવાઈ રહ્યો. કે
રકે જેણે કહ્યું કે શંકયાચાર્યના તંત્ર પરાજય થયો છે પણ ચોટલામાં
તો આચાર્ય મહારાજે ઊંચી દ્રષ્ટી કરી નીચે પ્રમાણે રાજ્ય કરતાને
કહ્યું.

હા, વિવેકી મહારાજ મારી હકીકત ઘ્યાન દઇને સાંભળો. ન્યાયના
જોઈ પ્રમાણ બતાવી આપ મારા ઉાર અરોપ મુકો છો પણ મનેતો
એમ જણાય છે કે આ વિશ્વ પ્રાંતિરૂપ છે એ મતને આપ સમેજતા ને
ધી, હે છુપતિ આપની દ્રષ્ટીએ જોવામાં આવે છે તે પ્રાંતિ છે, આપ
જે સ્વચ્છ કરો છો તે પ્રાંતિ છે, આપ ને તુરંગ કરો છો અને આપને ને
વીલાગણી થાય છે તે પણ પ્રાંતિ છે અને એમ સર્વસ્વ પ્રાંતિરૂપ છે. અ
લખત મારી પાછળ હાથી દાડતો હતો તે અને હું નાસતો હતો તે પ
ણ પ્રાંતિરૂપ છે.

આ છેલા શબ્દો શંકરાચાર્યના મુખમાંથી નીકળ્યા ચોટલામાં કોઇ ગેબી
રાક્તીએ રાજકરતાના મનમાં અસર કરી. આ આખું વિશ્વપ્રાંતિરૂપ છે
એ મતની મહારાજના મનમાં ખાતરી થઇ તેથી એજ સ્થળે વેદાંત
મતમાં દાખલ થઈ તેમણે આચાર્યજીને સંબોધી દંડવત પ્રણામ કર્યો.
શાસ્ત્રીજીની પાતનું છેવટે, આઠ્યું ચોટલે છતચદ્રાએ પોતાનો વિજય
થયાનો પિયાર દરશાવી મને કહ્યું:—“વાર પુર્વજન્મમાં ને નકીના સમુદ
બેજો કરેલ હોય છે તે મતનો કેવો સાચો ખુલાસો ખતાઓ શાસ્ત્રીજી
પાજબી છે, કેમકે પોતાના પુર્વજન્મમાં રત્ને ને કૃત્ય કરેલ છે તેનું પ
રિણામ અવિચાર હોય તો મારી તેના સામેની ને ફેરીઆદ છે તે પણ
મારા પુર્વ જન્મના કૃત્યનું પરિણામ છે.”

હું ગુચંવણમાં આવી પડ્યો તેથી છતચદ્રા મારા તરફ નજર
કરી મનમાં હસી, પણ પ્રધાનજી મારો બચાવ કરવા આવી બોલ્યા
“હે છત્રપતિ મહારાજ, રાજ્ય પ્રકરણી કામમાં આપની બુદ્ધિ બહુ ક-

શાગ્ર છે તેના ઉપર આ પ્રપંચી (વિદાંત) મતની કાંઈ અસર થઈ શકે તેમ નથી. આપે મહાભારત કાંગો ઘણી વખત સિદ્ધ કર્યાં છે.” દયુમી ના રાજ્ય કારોબારમાં પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ કેટલી વખત વચ્ચે પડ્યા છે અને કેટલી વખત તેમને ઠંડા પાડી દવામાં આવ્યા છે તે કહ્યું પ્રધાનજી યથાર્થ છે. રાજ્ય પ્રકરણી કામમાં અકલ વાપર્યાંથી મહા ભારત કાંગો સિદ્ધ થઈ શકે છે, પણ રત્નતો નિરંકુશ અને સ્વચ્છદ ચાલનાર છે, તેથી તેની સાથે દલીલ કરવાથી કાંઈ ફળીતાર્થ થવાનું નથી. જો તેને ખીજવો હોયતો મારો સાથે તે કંકાસ કરશે અને એમ બનશે ત્યારે પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબને મારા રાજકારોબારમાં વચે પડવાનું કારણ મળ્યું. મોટે ખરેખરું કહાપણતો એજન્ટે આપણા રાજ્ય નું કામકાજ આપણે એવી રીતે ચલાવવું કે તેથી પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબને રાજ્યના કામકાજમાં હાથ ઘાલવાની કાંઈ પણ તક મળે નહીં. પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ જે દરખાસ્તો કરે તે ઉપર હજી આપણે લક્ષ આપવાનું છે. આપણે કેળવણી ખાતામાં એક અધીકારીની ની મહત્ત્વ કરી છે. નિશાળો ઉઘાડી છે, રાજ્યમાં રસ્તાઓ સુધાર્યા છે, જમીનની ખરોબર માપણી કરી તેના ઉપર મહેસુલ લેવામાં આવે છે, મારા સઘળા જાગીરદારો સતોષ પામેલા છે, મજ્જમાં રાજ્ય ભક્તિ છે, સંભાળથી ઇનસાફ આપવામાં આવે છે અને નામદાર ખ્રીટીસ સરકારની સાથે હું વફાદારીથી વર્તું છું, ને ઘણી વખત મેં સાબીત કરી આપ્યું છે. હું સ્વતંત્ર રાજા છડતો પણ મારા કામકાજમાં કોઈએ વચે આવવું નોંધ્યું નહીં. પણ રામ ભાઉ આવતો હોય એમ જણાય છે.” એ પ્રમાણે મારો વખત આનંદથી નિર્ગમન થતો હતો અને છત્રચંદ્રા, પ્રધાનનું તથા શાસીનું હું જ.જે જોડવણા કરતો હતો તેથી પ્રસન્ન રહેતા હતા.

પ્રકરણ ત્રીજું.

રામભાઈ મારી મામે આવ્યા ત્યારે મેં કહ્યું. “વારૂ ભાઈ આપને છોકરાને સાથે લાવ્યાછો તેને આપ અરજીના નામે જોડાવો છો. એ છોકરો ખરેખર બહુ ખુશ સુરત છે, આહા ! તેની જીવાની કેવી ખીંટી નીકળી છે! આપને કેવો મજેના ચાકર મળી આવ્યો છે! કયા રે એ છોકરાને આપે મંગલો?” રામભાઈએ જવાબ આપ્યો—“તેના ચહેરા ઉપરજીવનના પિવેક શક્તિ છે. નામદાર શ્રીદીપ સરકારના ઈજનેરી ખાતામાં મારી નીમણુંક થયા પહેલાં વિદ્યાભ્યાસ કરી મારે પરિક્ષામાં પસાર થવાનું હતું તેથી હું પુનામાં રહ્યો. એક દિવસે મારા ઘરના ઓઠણા ઉપર હું ઉભો હતો તે વખતે એ છોકરો મારી પાસે, આવી, જોરાકની આછછ કરવા લાગ્યો. હુંતો તેની ખુશસુરતી જોઈ હસત થઈ ગયો, અને મારા બેળા રહેવાને મેં તેને ખુબી આજીવન તેણે એ વાત કબુલ કરી. ત્યાર પછી તે ઈશ્વર શિખેલ છે અને મારા સરકારી કામકાજમાં તે મને મદદ આપે છે. જાતે તે જાણે છે, એટલુંતો હું નહીં છતાં પણ તેનું કુશ કેવું છે, તેના માત પિતા કોણ છે તથા તેની જન્મ ભૂમિ ક્યાં છે તે મારા જાણવામાં નથી.

ઉપરની બાબતોના ખુલાસા મેં તેને ઘણી વખત પુછેલ છે પણ તે એમ જવાબ આપે છે કે મને એમાંની કંઈ ખબર નથી.”

મેં કહ્યું—“આહાહ! એ છોકરાની કાંતી, તેનું માન્યુકત જોણું તથા તેને જોવાથી સામા માણસના મનમાં પ્યાર ઉત્પન્ન થાય એ બધાં ચિન્હો ઉપરથી જણાય છે કે તે ખાનદાનનું ફરજદ છે જમના હર વખત કહે છે કે આપણી તારાને એના જેવો ખોજે સારો પતિ નહીં મળે પણ તેની ખાનદાની જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મારાથી તેને શી રીતે કબુલ રાખી શકાય!” એટલામાં રામભાઈ વચમાં બોલી ઉઠ્યા—તેમજે કહ્યું—“મારા સાહેબ એ બાબતની ખાતરી કરવાને કંઈ સાધન નથી,” મેં સાંજો નીરાસો મુક્યો અને યોડો વખત મૌન્ય રહ્યો; પણ રામભાઈ મને બહુ ઊંચેથી હતા. નામદાર શ્રીદીપ સરકારની નોક

રીખાં હોવાથી રામભાગી સાથે મારે કોઈ જાતની નિસખત નહોતી, તોપણ ઘણી વખત તે મારી મુઝાકાત સાથે આવતા હતા, અને મહેરબાન પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબની સાથે પણ વ્યવહાર ચલાવવામાં તથા તેના ઉત્તર આપવામાં તેમની મુઝાકાતથી મારી યોજનાને એક જાતનું ખિસવવાપણું થતું એ તેમના તરફથી મને મોટી મદદ મળતી હતી.

પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ રામભાગીને અડચણ કરતા હતા, તેથી રામભાગીને તે અગ્રગમત્રા હતા. તેમણે મને જાહેર કચું કે કમીશનર જે ન સાહેબ જે નામદાર બ્રીટીશ સરકારના એક મોટા મરતખાવાળા અધિકારી છે તેમણે દ્યુમી શહેર આવી નદીના કીનારા ઉપર પોતાના તંબુ ઠોક્યા છે, અને તેથી દ્યુમી શહેરમાં ભારે ખજમજાટ થઈ રહેલા છે. એક વખતે સવારના પોહોર હતો અને ગરમીને લીધે કઠારો થતો હતો. પ્રધાનજી રાજ્ય મામલાના મધ્ય જર્જુતા હતા તેથી તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, કમીશનર જેન સાહેબ અહીં પધાર્યા છે, સખમ તેમની સલામતે જઈ, ખુશામતથી તેમની પ્રોત્તિસંપાદન કરી તેમની પધરામણીના આપણે લાભ કારક ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કમીશનર જેન સાહેબને હું મળ્યો હતો. તે કદમાં ઉંચા અને શારિર મજબુત બાંધાના હતા. તેમના ચહેરા મુશોલ અને મોલનસાર હતો તથા તેમના રીતભાત સદ્ગુણસ્થને છાજે તેવી હતી. મેં પ્રધાનને હુકમ દીધો જે “સાહેબને પોતાના ઘોડા માટે ચંદી ચારો તથા પેતાને માટે ચાકર નક્કર તથા જમણને માટે ખાણા વીગરેની કદાચ જરૂર હોય તો, તેમને રૂબરૂ મળી જશે ચીજની જરૂર હોય તે સઘળી તેમને આપ પુરી પાડશે.”

બ્રીટીશ ઇન્સાફની મોંઘાઈ--ઇન્સાફ
ઉપરના કર.

ન્યાય મેળવતાં જેમ આજીં ખરચ લાગે, તેમ ન્યાય મેળવનારા તે

નો વધારે આશરો લે એન્વલ્ગવિક છે; તોપણ બીજી તરફથી એવું પણ બોલવામાં આવે છે કે, જો એમાં સસ્તક અને સરળતા હોયતો મફત કલ્પો લડવા ફરીઆદ કરનારા અને હરકત કરનારા ઘણા થાય અને કામ-તકરાર એટલાં વધી પડે કે મિથ્યાવાદિઓને સાત ખરચની કાંઈ પણ ભિતી રાખવી. આવી ભીતી સાફ કે તે માટેના ખરચ સાફ રાખ્ય તરફનો, એવી જો માણસની ખાનગી તકરાર ઉપર કાંઈ પણ હુકમાં કર પડે તો તે માટે લોકોમાં કાંઈ પણ ચરચા વધી પડે નહીં; પણ જ્યારે આ કરનો લોભ વધતો જોવામાં આવે, જેમાં ઈન્સાફ આપવાની રાજ્યની જે ફરજ તે માગનારાઓ થોડા થાય, એમ ધારવામાં આવેછે. જ્યાં લોકો ન્યાય મેળવતાં ખરચનાં બેગળથી દબાઈ જવાની ધાસ્તિને લીધે ન્યાય વગરનું દબાણ પસંદ કરે, ત્યાં આવા ધોરણ સામે ફરીઆદ ઉડવી જોઈએ.

ખાસસા મુસક સિવાય દ્વિતીનાં રાજ્યો અને તેમાં પણ કાઠીઆવાડ કે જ્યાં સરકાર સાથે તેઓના સંબંધ થયો, ત્યાંથી તે ઇન્સૉરૅડૅની શાલ મુધી એવું સમજવામાં આવતું હતું કે પરસ્પરના રાજ્યો વચ્ચેના કલ્પા, જેઓ તરવારથી મુકાબા સિવાય બીજો રસ્તો જોતા નહોતા તેઓ સરકારના સંબંધ નિચે આવવાથી એમ સમજવા કે પરસ્પરનીને મુસકની સમાધાની સાચવવા સરકારનો રાષ્ટ્રોપરી સત્તાને સ્વાધીન થવું. એ સત્તાને માટે એક ચોક્કસ રકમ જમાવો દાખલ આવવી અને તેના ખદલામાં સરકારે તેના મુસકની સમાધાની બજાવવી અને તેઓના કલ્પા ન્યાયથી મુકાવવા; પણ ઇન્સૉ સૉ ૧૮૬૩ માં કર્નટ કીર્ટીને કાડિયાવાડના રાજ્ય ધોરણમાં કેટલોક ફરફાર કર્યો, અને તે ફરફારમાં તેને રાજ અને તાલુકદારોના અખત્યારની સત્તા ખાંધી.

જે તાલુકદારોને એક આખું ગામ ન હોય, જે ગામમાં ઘણા ભાગીદારો હોય, અને એક જણને સત્તા સોંપવા જેવું ન હોય, તેના ન્યાય ઇન્સૉ અખત્યાર એજન્સી સ્વાધીન કરે. એ વખતે એવા ધોરણ કરેલા

અખત્યારી ભાગના દીવાની કલ્યાણને માટે ફી લેવાના તેણે રીવાજ દાખલ કર્યો. આ ધારણા એક રૈયત કે જે સરકારને કાંઈ કર આપતી નથી, તે જે સરકારી અમલદાર પાસે કાંઈ રાજદ્વાગી બામતપર નહિ, પણ કાંઈ ખાનગી કલ્યાણના લાભ મેળવવા બપતો તેણે ફી આપવી; અને મરકારે ન્યાય આપવો એ ઠીક છે. પણ જમાબંદી આપતા તાલુકદારોને આ રીવાજનિચે દાખલ કર્યા એટલું જ નહિ પણ એ લોભ વધતો જાય છે, તેથી એ વિષે કાંઈ પણ બોલવું જોઈએ એવો અમારો વિચાર છે. મોટાં રાજ્યો કે જેઓને આવો આવો પ્રસંગ બનતો નથી તેઓ આ બાબત ઉપર વિચાર ન કરે તોપણ જે ગરીબ તાલુકદારોને પોતાના સબંધમાં આવી ફરીઆદો વારંવાર ઉત્પન્ન થાય, અને તેથી તેઓના પર પડતા ખર્ચ બાબત વિચાર થવો જોઈએ એ તકરારો જુદા જુદા સબંધમાં તે તાલુકદારો જેઓ જમિંબંદી ભરે છે તે અને જમિંબંદી ન ભરતી રૈયત વચ્ચેના દીવાની કલ્યાણ જમિંબંદી ભરતા પરસ્પર તાલુકદારો વચ્ચેના કલ્યાણ અને વળી તે પણ ગરાસ, ચાસ, અને વારસા હીસાને લગતા અને ખીજા લેણદણ વગેરેના વહેવાર, વેપારથી ઉપજતા કલ્યાણો, પેદેલી જાતના કલ્યાણ કરતાં ખીજા જાતના કલ્યાણમાં એક વર્ગ એવો આવે છે કે પ્રજા દાખલ તેઓ સરકારને કાંઈ આપતા નથી. પણ મુરખીપણાથી જે ન્યાયનોહ કસરકારે ધારણ કર્યો છે, તે હકની રૂબરૂ પોતાની ફરીઆદ રજૂ કરે છે અને એવી ફરીઆદ રજૂ કરતા તેણે એ માટે કાંઈ પણ ફી આપવી એ સામે અમારો અવાજ નથી. અમારો અવાજ એની ખોખરીની ફીનો બાજુએ એ આવતલ તાલુકદારોના વર્ગ ઉપર ન પડવો જોઈએ. તે માટે છે, અને તે બેચેની તૃદન તેઓને મોકળા કરવા અથવા જરૂરીઆત લાગે તો કાંઈ પણ આણું કરવું, વળી એવો પણ એક પ્રસંગ આવે છે કે જેમાં પ્રજા વર્ગ ઉપર એ તાલુકદારોએ ફરીઆદ કરવી. પહે એમાં અમારો મત એવો છે કે તેઓને તેમની તાલુકદાર સ્થિતીના લાભ જે ફીના સબંધમાં આપવા અમે બલામંજૂરી કરી છે તે ન માગવો જોઈએ,

જો જામતમાં તો તાલુકદારોએ ફી ભરવી જોઈએ, પણ તાલુકદારો વચે
પગપગ ગરાસ અને ગરાસના હુક સખંધીના જે દાવાઓ હોય તેમાંજ
તેઓને લાભ આપવો જોઈએ. તેથી જો ખાતાની આવકમાં કાંઈ વધારા
દે. ઘટાડો નહિ થાય. ઇનસાફ આપવાનો હેતુ પાર પડતાં જો ખાતાના
ખર્ચ ચાલે જોવી આવક ઉત્પન્ન થાય એવા નિયમો ગોઠવાતા નથી,
મટે તે વીચારજ કાઢી નાંખીને રસ્તા જેમ સુગમ અને સહેલા થાય તેજ
વિચાર કરવો જોઈએ. ગરીબ તાલુકદારોની આ ખામત ઉપર પોલીટીકલ
એન્ટેનુ ધ્યાન ઝેંચી કાંઈ પણ ગોઠવાણ થાય તો કરાવવાનું કામ કેળવ
ણી લઈ પસાર થઈ લા રાજ્યોમાંથી ક્યો રાજ્ય માથે લઈ હીલચાલ કરેછે,
તે જોઈએ છીએ તો અમારી નગરો લોખંડીના ઝોનરેખણ ઠાકાર
સાહેબ નસવંતસંગઘ તરફ જાયછે.

મન શક્તિ.

(ભાષાંતર કર્તા—કિમીઆગ્રાંકર લક્ષ્મિદાસ જોશી)

કુદરત, અકસ્મત અને ઉપયોગ એ ત્રણ વસ્તુઓ મનુષ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા
રીછે. અકસ્મતને હું તાલીમ કહું છું, અને ઉપયોગને કસરત કહું છું. જો
આમાંની કોઈ પણ શાખામાં ખામી આવે તો સદગુણ રૂપી વૃક્ષ જરૂર
ર કરમાઈ જાય; કારણ કે કુળવણી વગરની કુદરતમાં ખગ થોડું હોય
છે. અને કુદરત વગરની તાલીમ તે કરતાં પણ વધારે નબળી
હોય છે. તથા જો આમાંની કોઈ વસ્તુ સાથે કસરત કે અભ્યાસ ન હોય
તો તેમાંથી કાંઈ પણ ફળ નિપજે નહીં, કારણ કે જેમ ખેતીવાડીમાં
ખેડ વાસ્તે પહેલાં તો ફળદ્રુપ જમીન પસંદ કરવામાં આવે છે, ત્યાં
ર પછી સારા વર્ષદ અને છેલ્લે સારા બીની જરૂર રહેછે. એજ પ્રમાણે
જો કુદરતનો આપણે ફળદ્રુપ જમીન સાથે, આજ્ઞાક ખેડુતનો ગુરૂ સાથે,
અને સમજણ તથા વિધાના બી સાથે મુકામલો કરવો જોઈએ. આપ
હાથી આગળ થઈ ગરજા પીથગોરસ, સેક્રીટીસ, પ્લેટો અને

ખીજાં જે જે શખ્સો કહાપણની કીર્તી વાસતે યુનાન દશ પ્રખ્યાતી પા
મી ગયાછે, તેઓમાં જે આ ધૈરણ ન હોતતો તેઓના નામો વિદ્યાલ્યા
સ કરનારાઓમાં વિદ્વાન અને મહાન પ્રરૂપો તરીકે અમર રહેત નહીં.
તેટલા માટે આચીને મનુષ્ય તરફ ઈશ્વરની કૃપાદ્રષ્ટી ખતાવનારી સ્પષ્ટ
નિશાનીઓછે. આ બધા ગુણો જે તેને બક્ષતામાં આપ્યા.છે તે વીના
મનુષ્ય મહાદુઃખી થાત. સદ્ગુણ, હિંદોગ અને કસરતનો રસ્તો મળ્યા
પછી હહાપણ મેળવ્યામાં મનશક્તિની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી એમ જે
કોઈ ધારતો હોય તો તે મારા વિચાર પ્રમાણે વિદ્યાના ખરા ધર્મનો ઓ
ટો ડોળ ધાલુછે; કારણ કે જે કુદરત પોતાનું કામ ન બજાવે તો મહેન
ત બધી વ્યર્થ જાય, અને આગળ કહ્યુંછે તે પ્રમાણે જે કસરત ન હોય
તો કુદરત કાંઈ કામ લાગતી નથી. આગસ મનશક્તિને કઠાવી નાખે
છે, તથા અભ્યાસ તેને તિવ્ર કરેછે. ગમે તેવી સહેલ ખાગત પણ આ
બધુને મુશ્કેલ લાગેછે, અને ગમે તેવી મુશ્કેલ ખાખત પણ મનશક્તિનો
સારો ઉપયોગ કરવાથી સહેલ થઈ પડેછે. ઘણી ઘણી ખાખતોમાં આ
પણને ખંત અને મહેનતની ખુમી સૈથી સ્પષ્ટ રોતે જોવામાં આવેછે.
વર્ધાદનાનાંનાં ટીપાંઓ કહણ સંજોમરમર વીંધી જાય છે, લોહું હમેશાં
ઠોકાવાથી ઘસાઈને નહીં જેવું થઈ જાયછે. આ સિવાય હિંદોગ ખીજા ખા
ખતોમાં પણ પોતાની ખુમી ખતાવેછે; કેળવું જમીન જે કોઈ દિવસ
પણ ન ખેડાય તો તે કંઈ પેદા કરતી નથી. અને (આ પ્રમાણે) કુદરત
થીજ સૈથી ઊત્તમમાં ઉત્તમ ચીજ પણ રાંભાગી વગર સૈથી કનિષ્ઠ થઈ
જાયછે: કયું પ્રસ જોવું છે કે જે વધવા વગર કેળ આપી શકે? દ્રાક્ષનો
જેવો કોરો જેવો છે કે જે કંકજ ચક્ર-ચક્ર-ચક્ર ઉત્પન્ન કરી શકે? કે
બહુ કોમળતાથી શારીરિક બળ નબળું નથી થઈ જતું? માર્દલો ન
કુસ્તી ન મગવાથી શું તેની મજબુત ભુજાઓ પાતળી નહોતી થઈ ગઈ?
વળી હિંદોગથી ફૂર ગેડાંને પણ પાળી શકાયછે, અને જંગલી ખાખને
પણ સુધારી શકાયછે, તથા મોટામાં મોટા કિલ્લાને પણ પાયમાલ કરી
શકાયછે. થેન્સલીનાએક રહેવાસીને પ્રજામાં આપ્યું કે થેન્સલી

વાસીમાં સૌથી નીચમાં નીચ કોણ ગાણાબહે! તેનાં જવાબમાં તેણે કહ્યું.
કે જો (ત્યાં) સુખશાન્તિમાં રહી લશકરી કામેમાં કામ આવતા
નથી તેઓ સૌથી નીચ ગણાય છે. ખરેખર આ જવાબ તેણે ખરેખર
આપ્યો હતો. પણ જે બાબત વિષે, કરારના ખુલાસો થઈ ગયો છે તે
ના વિષે વધારે શા વાસ્તે બોલવું જોઈએ? (તેથી હવે દુકામાં એટલું
જ કહેવું બસ છે કે) રીત, ઉપચોગ, અને કસરત એ જવાન માણસમાં
સદ્ગુણ, સાવનારાં છે, તથા સદ્ગુણ એ તેની પુણ્ય કરનાર છે.

"જેનલિલી".

—oOo—

પ્રેત વરરાજા.

(એક વાર્તા)

(સાંધણ પાને ૨૨ મેં થી.)

એક વાર કહેતાં કહેતાં જ ઊંઘી ગઈ હતી. આરડો કીણાના એક દુ
રના ભાગમાં આવેલા હતો, અને તેની પાસે વાડી હતી. ભત્રીજા બા
રી પાસેના ઝાડો ઉપર પ્રકાશી રહેલ કીરણોને ગમગીન અહરે જોતી
હતી. કીણાના ઘડીઆળમાં થોડીજ વાર પહેલાં બાર વાગ્યા હતા.
આ વંખતે વાડીમાંથી આવતો ધીમે ગાયનનો અવાજ તેને કાને પ
ડ્યો, તે બીજાનામાંથી ઉડી અને બારી પાસે જઈ ઊભી. ઝાડના છાયા
માં એક ઊંચા માણસની આકૃતિ તેની નજરે પડી, અને જરા વધા
રે નિહાળીને જોતાં તે કોણ હવું તે પણ જણાયું. અરે પ્રભુ! તેતો
પ્રેતિક વરરાજા પોતે હતો. થોડીવારમાં તેણીએ એક ચીસ સાંભળી,
અને પાછું ફરીને જુએ છે એટલામાં તો તેની ફરજ જે ગાયનના
અવાજથી જાગ્રત થઈને તેના પાછળ આવીને ઊભી હતી તે મુઠંગા
થઈને તેના પગ આગળ પડી જ્યારે તેણીને ફરીથી વાડી તરફ જોવું
વ્યવસ્થા પ્રેત શુભ થએલું જણાયું. . .

એ સ્ત્રીઓમાંથી ભત્રીજી કરતાં ફરિયાદીલાસાની વધારે જરૂર હતી. ભત્રીજીતો પોતાના આશકના મેતને જોઈને ખુશી હતી. માનસિક ખુશ સુરતીના તેમાં આભાસ દેખાતો હતો. એક કામ તૃપ્ત મુગ્ધાના પ્યાર તૃપ્ત કરવાને માણસના પડછંચો અશક્ત છે, એ ખરું; પણ જ્યારે વસ્તુ પોતે મળી ન શકે ત્યારે તે (આભાસ) પણ દીક્ષાસો લેવા જોગ છે.

ફરિયાદી કહ્યું કે હું કદી એ ઔરડામાં સુનાર નથી. ભત્રીજીએ આ પહેલીજ વખત આડા ચાંડીને કહ્યું કે ‘અને હું પણ એ ઔરડા સિવાય બીજા કોઈમાં કદી સુવાની નથી.’ અને તેથી કરીને બીજે દહાડે તેણીને એકબીનેજ સુવું પડ્યું, પણ ભત્રીજીએ હુંતની વાત કોઈને નહીં કહેવાનું ફરિયાદી પચન લીધું, કારણ કે જો એ વાત જ્ઞેરનવા જાણવામાં આવેતો જે ઔરડા ઉપર તેના આશકનું મેત મીઠી રાખતું હતું તે ઔરડામાં સુવાની મળતી તેને દુર રાખવામાં આવે.

તે ઘરડો સ્ત્રી (ફરિયાદી) ચમત્કારી વાતો કહેવાને ઘણીજ આહતી અને હુંતની વાત પોતેજ પહેલાં જાહેર કરવામાં તે મગરૂરી માનતી, તેથી તે કેટલા દહાડા વચન પાળત તે કાંઈ ચોક્કસ કહેવાતું નથી. તોપણ સ્ત્રી માન્યતાના એક અજળ દાખલા તરીકે આતો જાહેર થયું છે કે તેણે એ વાત એક અડવાડોયા સુધી કોઈને કહી નહીં. જે વખતને અંતે “કંન્યા ક્યાંય જડતી નથી અને સુવાનો ઔરડો ખાલી છે” એ વીનાસ્તા વળતે ખબર આવવાથી તે પોતાનાં બંધનમાંથી મુક્ત થઈ. કંન્યાનો ઔરડો ઉઘાડો હતો, બીજાના ઉપર કોઈ સુવું હોય એવાં કાંઈ ચિન્હો નહોતાં, બારીઓ ખુલી હતી અને, તે નાશી ગઈ હતી. !!

આ ખબરથી કોલામાં જે અચંબો અને સંતાપ ફેલાણો તેના ખ્યાલ તો જોયા મોટા માણસના દુ.ખથી તેના મીત્રોમાં કેવો શોર બકોર થઈ રહ્યો છે, તે જાણતા હશે તેમને આવશે. ગરીબ સગાંઓ પણ ખાતાં ખાતાં એક ઘડીભર અટકી પડ્યાં. દરમિયાન ફરિયાદી, જે આ ખબર સાંભળીને દીંગ બની ગઈ હતી તે પોતાના હાથ મચડીને બોલી ઉઠી, “અ

એં ભુત-હા એ ભુત-એને લઈ ગયો હશે એમાં કાંઈ શક નથી."

તે દખાવ તેણે વાડીમાં દીક્ષા હતો તે તેણે ટુંકામાં વર્ણવી દખા
હયો અને ફરીથી કહ્યું કે ભુત-એને લઈ ગયો હશે. એ ચાકરોએ આ
વાતને દેકો આવ્યો. કારણ કે તેમણે મધ્ય રાત્રે પર્વત તરફ જતા ધો-
ડાનાં પગાણો અવાજ સાંભળ્યો હતો અને સઘળાએ એ વાત કબુલ
રાખી કારણ જમીનીમાં આગળ એના ઘખલા ખનેસા છે એવું એ દ
શના જુના ઇતિહાસના પ્રસ્તરોમાં લખેલું હતું.

બીચારો ખેરન આથી કેવી દયા ભરેલી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હશે
તે અવર્ણનિય છે. એક ખ્યારા બાપને અને કેટ્ટનનાં લેનખર્જના મખ્યાત
ગૃહસ્થને થાં આ ધોકું ફાટ્યું હતું? ખંતો પ્રેત તેને કબરમાં ઘસડી ગયો
હતો. અને કતિ કોઈ ભુત તેને લઈ ગયો હતો, તે સ્વાભાવીક રીતેજ ગાં
રા જોયો થઈ ગયો, નોકરોને પર્વતોની દરેક ખીણમાં શોધ કરવાનો હુ
કમ કરવામાં આવ્યો. ખેરન પોતે પણ લાંગ ખુટો ચડાવી કમરે તકવા
ર લટકાવીને જવાની તૈયારી કરી; પણ એટલામાં એક નવા ભુત
ને જોઈને તેને અટકવું પડ્યું. એક ઘોડેસ્વાર શહુર્તમાન એક સ્ત્રીને
ધોડા ઉપર કીક્ષા તરફ આવતાં તેણે જોઈ, તે ઉતાવળથી કીક્ષા આ-
ગળ આવી; ઘેડા ડોપરથી ઉતરી પડી અને ખેરનને પગે પડી. તે તે
ની ખોવાંએડી દીકરી અને તેના સાથી તેના પ્રેત વર હતો!! ખેરનતે
દીક્ષા ખની ગયો. તેણે પોતાની દીકરી અને તેના વર તરફ જોયા
કીધું અને પોતે જાત્રત અવસ્થામાં છે કે નહીં; તેના ઘણા શક લાવવા
લાગ્યો. જમાઈ પણ ભૂતની દુનીઆમાં જઈ આવ્યા પણ દખાવમાં
ઘણા સુધરી ગયો હતો. તેના પેગલાક બલમકદાર અને તેના ભવ્ય શ-
રીરને શોભા કારક હતો. તે પોતે પણ કીક્ષા અથવા દીક્ષાગીર દખાતો
નહોતો, અને તેના સુંદીર ચહેરા જુવાની સુરખીથી પ્રકાશીત દખા
તો હતો, અને તેની મોટી કાગી આંખમાં ખુશી વ્યાપી રહી હતી.

આ બધા બેઠના પડદા તરતજ ખુલે થયો. આ પહેલવાને પોતા
ને સરહારમેનવાન સ્થાનકેન્દ્રાઈ તરીકે જાહેર કીધો. તેણે જુવાન કા

ઉન્ટ સાથે પોતાના મળવાની વાત ! હી જાણવી. તેના મરણની દુઃખ દાયક ખબર કહેવાને તે આવ્યો હતો, પણ ખેરનના ભાષણથી તે કેવી રીતે કહી ન શક્યો; ખીજી વખતે તેણે કહેવાને પ્રયત્ન કર્યો; પણ કન્યા સહિત ઓઝિના આવવાથી કેવો રીતે તેને ચુપ રહેવું પડ્યું; એ બધું તેણે કહી આપ્યું. કન્યાને જોઈને તે તેના ઉપર કેવો મોહિત થયો હતો, અને તંની સોખતમાં થોડા કલાક કાઢવાને તેણે કેવી રીતે ભૂલને ખુંજે મહોડે ચાલવા દીધી, તે તેણે જાણવું. તેની (ખેરનની) ભુતનો વાતોથી આગળ જાણાવેલી વીચીત્ર રીતે નીકળી જવાનો વિચાર તેને સુઝ્યો, તે પહેલાં કેવી રીતે પાછા જવું એ વીધે તે કેવો ગુચવાણમાં પડેલો હતો, તે તેણે જાણવું. કુટુંબ કલ્યાણથી કરીને તે કેવી ગુપ્ત રીતે આવતો—તે ચુપાઈ સ્ત્રીની ખારી પાસે વાડીમાં તે કેવી રીતે ભમતો—કેવી રીતે તેના પ્યાર આરાધતો હતો—કેવી રીતે તે મેળવ્યો હતો—અને દુકામાં તે મોકલનાર તે કેવી રીતે પરણ્યો હતો—એ સઘળું તેણે અથ ઇતિ જાણવું.

ખોજે પ્રસંગે ખેરન એકનો એ થયો નહોતો, કારણ પોતાની પીતા તરીકેની સત્તા, અને કુટુંબી કલ્યાણ જાળવી રાખવાને તે ખતો હતો; પણ તે પોતાની છોકરીને ચહોતો હતો. તેણે તેને હંમેશાં માટે ગળે લીધારો હતો; અને તેથી તેને પાછી જોવાથી તે અત્યંત ખુશ થયો હતો; અને જો તેનાં વર પ્રતિકુલ ઘરનાં હતાં તો પણ ઈશ્વરકૃપાથી તે ભુત નહોતો! સ્થારકન કોસ્ટે પોતાને મરી ગયેલ માણસ જાણવાને તેની જે મશકરી કરી હતી તે તેના સત્યતાના વીચારને અનુસરી નહોતી. તોપણ એવી જામતોમાં કાંઈ બીજો ઇલાજ નહોતો, એમ ઘરડા મીત્રેએ તેની ખતી કરવાથી તે સાંત થયા.

મુંબાઈનો ગવર્નર---કચ્છ અને કાઠિયાવાડનો મુસાફરી.

મુંબાઈના નામદાર ગવર્નર સર, જેમ્સ ફ્રેન્ચિસને સૌંધની ખાસ અગ્રેજ હકુમતનો કિતારો છોડી, કચ્છ અને કાઠિયાવાડના પ્રદેશમાં ફરી, ભાવનગરથી ત્રિશર રસ્તે ખંભાતનું દશી રાજ્ય જોઈ પાછા અગ્રેજ રાજ્યમાં દાખલ થયાછે તે સંબંધી અવલોકન કરી વિચાર આપવાનું કામ અમને અગત્યવાળું દીસેછે.

કચ્છના રાજ્યો સાહેબને રાજ્યપદ સોંપવાની અને રાજ્યદારો મુસાફરોની, અરસ ધરસ થવા જોગ આવકારેની, ભાષણો અને માનપત્રોમાં ત્રિહાં અને વિવેકી વાક્યોની રચના ઊપર અમે વર્ણન નહીં આપીએ. એ બધું એ પ્રસંગે થવું જોઈએ, અને ને થાય; પરંતુ એ વે પ્રસંગે થતા ઉપદેશો, માનપત્રોમાં માગણી કરવાની બાબતો, રાજ્યકારકોઈની ભવિષ્યની ઉમેદો, અને તે ઊપર મળતા દિલાસાઓ તેમજ વધારે આતુરતાથી ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. હાલ મુંબી રાજ્યો સાહેબની સગીર ઉમરમાં કચ્છની કીર્તી, કુશળતા, આબાદી, મુદ્રારો વધારે એ બધું પ્રસિદ્ધ દિવાન બહાદુર અને તેમની સલાહકાર કૌન્સીલના કાર્યનું પરીણામ ગણવું જોઈએ; પણ એક રાજ્ય લેખે હવે એ રાજ્ય આબાદીમાં, મુદ્રારામાં, રાજ્યકારભારમાં, તેની આગલી સ્થિતિમાંથી દેટલું પાછું આગળ વધે છે એ જોવાનો વખત હવે પછીના કામે ઊપર રહ્યોછે; પરંતુ થયેલી કારકોઈ એક દરિયા રાજ્યના સંબંધમાં વડોદરા કરતાં વધારે રૂતેગંદ નિવડીછે, એમ કહેવામાં કાંઈ હરકત નથી. મુજબ વિષયના સંબંધથી આ બાબત જરા ઈજાબતી પડે છે એમ લાગે, પરંતુ નામદાર ગવર્નરની મુસાફરીના સંબંધમાં તે બાબતનો સંબંધ હોવાથી અમે દાખલ કરીએ. કચ્છના સંબંધમાં એવી બાબતો છેડી ને સરકાર અને રાજ્ય કાંઈ જોગો વિચાર જોડતી હિતચાત્ર કરે તો એ રાજ્ય કાંઈ જીતી જ પુગીમાં આવે. હાલના જમાનામાં તાર અને રેલવે

એ વેળાના મુખ્ય સાધન જે ગણાય છે, એ બનેના લાભ આ દેશને નથી. એની અગત્ય નથી નામદાર ગવરનરે જાહેર કરી કે નથી તે જરૂરીઆત કચ્છ રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી દખાવવામાં આવી. વેપાર વ્યવહારમાં એ સાધન બહુ જરૂરનું છે એ માટે અંગે ખોલતા નથી; કારણ કે એ વાત એટલી ખુલી અને અનુભવસિદ્ધ થઈ છે કે તે માટે વધારે સમજની જરૂર નથી. કચ્છનો સમગ્ર બહાર દેશાવર સાથે એટલો બધો છે અને ત્યાંના લોકોનો એટલો બધો ભાગ બહાર છે કે તેઓને જે વખતમાં દરીઆઈ રસતાની મુસાફરીથી બને નહીં તે વખતમાં ત્યાં જવા આવવાને જે મુશ્કેલી અને હુસ્કત છે. તે જનાર આવનાર સિવાય બીજાઓને થોડો અનુભવ હોય; તોપણ ધારણા કરી શકે તેવી બાબત છે. એવાં સાધનની ગેરહાજરી ખુદ નામદાર ગવરનરનાં સમર્થમાં, જેની અધ્યાંખના કુખ્ય ભરેલાં મરણ પ્રસંગે કેટલી ભારે થઈ પડી હતા તે ખુદ્દ છે.

તેમ છતાં એ વિષે અને તે પણ જે દેશમાં નામદાર ગવરનર પોતે જે પ્રશ્ન વખતે જઈ અનુભવ ગેળવવા છતાં કાંઈ ન થાય ત્યારે ક્યારે યશે તે સમજાવું નથી. શું મુસાફરીમાં એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવા નામદાર ગવરનરનું કામ નહોતું? આ એ બાગતથી કચ્છના સમર્થની વાત હાલ પડી મેલીએ અને કાઠીઆવાડમાં આવીએ તો ત્યાં પણ પરસ્પરની મુસાફાત, પસાણાગત અને મિઠાં ભાવેણો સિવાય બીજી સારવજનીક બાબતમાં આ મુસાફરીથી કાંઈ લાભ ભરેલું પરીણામ મળ્યું નથી. સારી સ્થિતિના, મોટી આગકના રાજ્યોને નેતા થી, મોટાં કામ કરવાની ઊદારતાથી આખા દેશની સ્થિતિ વિષે વિચાર કરી શકાય નહીં.

કર્નલ વોલરની કાઠીઆવાડના સમર્થની ખુબી એજ છે કે સરકાર સાથેના સમર્થમાં વહેવાર જોડવાને એ લગ્ના અગત્યદાર ચક્રા ઉતરતા રાજ્ય તરફ લક્ષ આપી, કોણ કરારમાં અને અગત્યતાના વચનમાં કાંઈ પણ તફાવત રાખ્યો નથી. જેટલાં અમર્યાદ અને વચનમાં લુનાગઢના

નવાબ સાહેબ અને જામનગર, લાવનગરના મહારાજા સાહેબજે, તેટલાંજ અમય વચન કર્તવ્ય વોકરે એક ગામના તાલુકદારને આપેલ છે, પરંતુ આજે એવા એક ગામના તાલુકદારની સ્થિતિ શું છે તે ઉપર કોઈનું ધ્યાન નથી. શું એવી સ્થિતિ જાણવા નામદાર ગવર્નરનું કામ નહોતું? અફીણ અને મીઠાના બંદોબસ્તની અસર પ્રજા વર્ગમાં કેવી છે એ કોઈજાણે. મોરબીના દરબારે કરવા શરૂ કરેલા રાજકોટનો દ્રામ્બે વધારે ઉપીચોગી છે કે વઢવાણથી મોરબી સુધી રેલવે લઈ નઈ કચ્છની સરહદ વવાણીએ મેજબી કચ્છમાં રેલવે વધારવો એ વધારે ફાયદાવાળું છે તે વિચાર કોણ કરે, અગારી એ તો વીનંતી છે કે સરકારી અમલદારો કરવા સાથે આવા કામોની પોતાની ફરજ ઉપર ધ્યાન આપે, ત્યાં ફરજ તે મુસાફરી લાગ વાળી ગણાય. નહીં તો ફોગટના ખરચવાળીજ ગણાય. જે વ્રજુ વરસને અંતરે નાહક રાજાઓ-કાકોરોને માથે ખરચના જોએ નાંખવો અને એ જોખના બદલામાં કંઈ પણ સંગીન લાભ ન કરવા ત્યારે આપણે તો એમજ સમજવું જોઈએ, કે ગવર્નર અને ખીજા સરકારી અધીકારીઓ માત્ર હવે ફરબદલ કરવા, અથવા તો શિઆજાની મોશમમાં મુસાફરીને નામે મોજ મળ જોગવવાનેજ નિકજેએ આવી મુસાફરીથી દેશને અને દેશીઓને કરા લાભ નથી.

દેશા ચાલ.

લાખાંડની વિવાહની રીતિ.

લાખાંડમાં જો કોઈ મનુષ્ય કોઈ કન્યાના માખાપ તથા સગાંવહાણાં ના અભિપ્રાય વિના તેની સાથે લગ્ન કરે તો, તેનું નિશ્ચય મૃત્યુ કરવામાં આવે છે. લાખાંડની વિવાહની રીતિ ઘણી આશ્ચર્યકારક છે. લગ્નના પહેલાં સગાં વહાણાં બંધુ બાંધવની સામે વર કન્યાને દાડાવે છે. લગ્ન કરનાર પુરુષ અને તેની પસંદગીવાળી કન્યાને પહેલાં સગાં વહાણાંની આગળ લાવે છે; ત્યાર પછી થોડી જગ્યા મુકરર થયા પ:

છી દાડવાનું શરૂ થાય છે. કન્યા વરની ઘણી દુર આગળ વધેલી હોય છે, એટલી આગળ હોય છે કે ઈચ્છા પૂર્વક પકડવા ન આપ્યાથી વર દાડીને કન્યાને પકડવામાં કદિ શક્તિમાન થતો નથી. જો વર કન્યાને પસંદ ન પડે તો તે તેને પકડવા દતી નથી. કન્યાને ઝાલી ન શક્યાથી વિવાહ સમ્બંધ ભાગી જાય છે. પહેલાં કન્યા વરની મોહો-ખત જોવાને માટે વેગથી દાડવાને આરંભ કરે છે, પરંતુ વર મન ગમતો હોય તો દાડવાનો છેડો લાવવા પહેલાં નાના પ્રકારની ઇચ્છા કરીને પકડવા દે છે. લાપસંક દશમાં એવી રીતે વર-વહુ પસંદ કરવાનો ઉપાય હોવાથી ત્યાં વિવાહિતા દંપતિ સુખમાં રહે છે.

ચીનાની માતૃમાર્ક.

એક ૪૦ વર્ષના ચીનાની બુઢીમા જીવતી હતી. બુઢી ઘણી ઉચ્ચસ્વ ભાવવાળી અને મધ્યે મધ્યે પુત્રને મારતી. પુત્ર મોટો હોવાથી તે વિશેષ સહનશક્તિવાની સાથે માતાનો માર મહન કરતો હતો એક દિવસે તે માણસને માતાએ ઘણો માર્યો. બીજે દિવસે તેના એક બંધુ તેની મુક્ત કાત કરવાને આંચો. આવીને જુએ છે તો પોતાનો બંધુ ઘણો અસ્થિર ધધન રહે છે. તેનું કારણ પુછવાથી તે માણસે ઉત્તર આપ્યો કે "ભાઈ મારી મા પહેલાં જેવા બળથી અને મારતી હતી, તેના અડધાં બળથી તે કાલે મારી શકે નહિ. માનું આસ્તે આસ્તે બળ કમ થાય છે. તેથી હવે જલદી મરી જશે."

પ્લાહોનાંગા તાયફાવાળામાં મરણની ક્રિયા.

એક યુરોપીઅન કહે છે કે—

"તા-૨૧ મી ફેબ્રુઆરીને દીવસે સાંજે નાગા તાયફાના એક જુવાનની મૃત્યુ કિંદામારા જોવામાં આવી હતી. તાવના રોગની પીડાકારી જે દીવસ બોગવ્યા પછી તે મૃત્યુ પામ્યો હતો. મરનારના રહેવાના ઘરની

પડોશની જગ્યાએ તેને માટે લગભગ છ ફિટ જેટલી હાડી કબર બનાવીવામાં આવી હતી. મરનારના શબને ત્યાં કપડાંઓમાં વિંટોળી લઈ; ઢાંકણ વગરની અથવા એક ખુસી મડદાંની પેટીમાં મુકવામાં આવી અને પછી એ પેટીને કબરમાં ઉતારવામાં આવી હતી. તેની આગમ્ય મરનારના દરેક મિત્રે પોતાના હાથમાં એક ઢાંકણ તથા બાલાઓ લઈ કબરવાળી જગ્યાની આસપાસ નાચી કૂદી શ્રોત્ર પોકાર મચાવી મુક્યો. એ વેળાએ તેમની આંખોમાંથી આંસુની ધાર વહેતી હતી, વળી ત્યાં હાજર થયેલી સ્ત્રીઓએ પણ કાંઈ એકે શ્રાવ પોકાર કીધો નહોતો. તેઓ પોતાના હાથો લાંબા કરી, આસપાસ જમીન પર પોતાનાં કપડાં આકાશી દાડતી ફરતી હતી. મરનારના શબ વાળી પેટીને કબરમાં ઉતારવાની રૌયારું થતી હતી; તેવામાં સ્ત્રીઓએ દાડતાં આવી તેને રોકી સખાની કોશીસ કરી હતી. એ પેટી છેાટે નજર આગળથી. અણુદીઠ ધઈ હતી, તે વેળાએ અતિ ઘણો શોકાતુર પોકાર થયો હતો તે પોકાર આંધે હાજર થયેલાં સઘળાંઓ એક અસાજે બોલ્યાં હતાં કે—“તમે તમારા માત પિતાનો ફક્ત રીત રસમ મુજબ આજ્યા છે માટે તમારે કોઈ પણ રીતનો અંદરો રાખવો નહિ; તથા વળી ઉદાસ થવું નહિ.” જો કે તમે મરણ પામ્યાછો, તો પણ હોમને સુખી રહેવા દા. પરમેશ્વરે તમારી ઉપર મેહરમાની નહીં કીધાથી જો કે તમે મરણ પામ્યાછો, તો પણ તમારે કોઈ પણ પ્રકારે ફીકર ચિંતા કરવી નહિ.”

પેટીની અંદરની બાજુએ તથા મરનારના શબના જમણા હાથ પર બે ભાસા તથા એક બાજુ હથિઆર મેલવામાં આવેલાં હતાં; ત્યાર બાદ પેટીનું ઢાંકણ બનાવવા માટે બે મોટા ચપટા પત્થર વાપરવામાં આવ્યા હતા; અને વચ્ચે વચ્ચે સંભાળ ભરેલી રીતે કાંકરીઓ થોડી પુરી સીધામાં આવો હતી. એટલી ક્રિયા પુરી થયા બાદ ત્યાં હાજર થયેલા મરનારના મિત્રોએ રડવા પીટવાનું કામ એકાએક બંધ પડી પોતાની આંખોમાંથી વહેતાં આંસુ લુઈ નાંખી ઘણા ગંભિરપણે આગળ વધવા માંડ્યું હતું. જ્યારે પોતાના લગ્નક મિત્રો ભાસા સાથે તે

જગ્યાએ હાજર થયા હતા, ત્યારે સુધરેલા દખાવના એક નાગો ગ્રહસ્થ
ચોતાની છત્રિ સાથે ત્યાં આવ્યા હતા. ગંભીરપણે તે કબરનું ઢાંકણ
બંધ કરી, તેઓ સમગ્રના તે જગ્યાએથી પોત પોતાને મથકે પાછા ફર્યા
હતા.

મવાદના નમુના.

“એક દેહકાનું તપ” માણસના તપ કરતાં વધારે નવાઈ જણાવેછો!
મોનશીયર મોર્નેસ્ટોટ નામના એક પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ પદાર્થ શાસ્ત્રીવિતાએ
સને ૧૮૭૮ ની સાલમાં એક જીવતા દેહકાને કાળા પથ્થરમાં ખા
સ બનાવેલ એક ખાડામાં પુર્યો. ખાડાનું મોઢું પવન પેશી ન શકે એ
વી રીતે ચુનાથી બંધ કરવામાં આવ્યું. તે દેહકા સાથે કાંઈ પણ જા
તના ખોરાક ચુકવામાં આવ્યો નહોતો. આ પત્થરને પછી પારીસના
પ્રુદરતી શાસ્ત્રને લગતા સંગ્રહસ્થાનમાં ચુક્યો. ગયા જીવન મહિનાની ૭
મી તારીખે એટલે પાંચ વરસ પછી મોનશીયર મોર્નેસ્ટોટે તે દેહકાને પ
થ્થરમાંથી બહાર કહાડતી વખતે પોતાના મિત્રોને બોલાવ્યા. દેહકા જી
વતો નિકળ્યો કે નહિ તે જાણવાની એકલા યથેક્ષા લોકોની આતુરતા
કાંઈ જેવી તેવી નહોતી, પણ જ્યારે ચુના ઉખેડીને તેને બહાર કા
ઢ્યો અને તે જીવતો માલમ પડ્યો ત્યારેતો તેમની અનન્યખીનો પાર
રહ્યો નહિ. અરધી કલાક સુસ્ત રહ્યા પછી તે આસપાસ કૂદવા લાગ્યો!

ચિતમાં નાટકનો હુત્તર કેવી રીતે દાખલ થયો, તે વિષે ચિંતા
ઓમાં એક અનન્યખો ભરેલા વાત ચાલે છે. કહે છે કે આદમો મદી-
માં થઈ ગયેલા ચિનાઈ શાહનશાહ “મીનવાંગો” એક રાત્રિએ સ્વ-
પ્નામાં પોતાને ચંદ્રની આસપાસ ગુલાફરી કરતો જોયો. તેણે એ વેળા
એ કેટલાંક ખુબ સુરત માણસોને સુંદર પોષાકમાં રાજ થઈને, નાચરે
ગ વગેરે ગમતી કરતાં જોયાં. સહવારે સ્વપ્નામાંથી જાગીને રાજાએ
વિચાર કર્યો કે એ સ્વપ્નામાંના બનાવોની નકલ પોતાની રાણીને
દખાવવી. શાહનશાહને પોતાની રાણી બહુ પ્રિય હતી, અને તેણીને
આનંદમાં રાખવાને તે બનતું કરતો હતો, આથી પોતે જેવું સુંદર સ્વ-
પ્નું જોયું તેવાં આખેહુબ દખાવ તેણીને દખાવવાને ખુશ કરવાને
તેણે બનતી મહેનત કરી. તેણે પોતાના બગીચામાં એક તખતો ઉ-
ભો કરાવ્યો, અને તેને શણગારીને ચાચી રીતે તૈયાર કીધો. પોતા
ના ઉમરાવોના નાનાં છોકરાઓને સુંદર પોષાકો પહેરાવીને તેમને

તેણે ખેડાડીઓ બતાવ્યા, અને પેલે સ્વપ્નામાં જોયેલી ગમતો, તેમની પાસે લજ્જો બતાવી, તે વખતથી ચિનમાં નાટકોનો પેદાશ થઈ. વળી વચમાં લોકોને શોખ નાટકો ઊપરથી ઊતરી ગયો હતો, અને શાહનશાહ "મીનવાંગ" ની દંખસં કરેલી નવી ગમત તમામ પડતી મેલવાની અગ્રીપર આવી હતી, પણ જોડલામાં "તોન," "તા" અને "ચંગ" નામના ત્રણ અતો સરસ નાટક કર્તાઓ પેદા થયા અને નાટકનો હુન્નર ખિલ્યો, એના માનમાં આજુબાજુ ખાસ તહેવાર પાળીને, ચિનાઓ તે દફાડે નાટકો કરેછે.

સોનેરી શબ્દો.

મહેરબાની બક્ષવાની અથવા કૃપા કરવાથી ઉપજતી એક ખુશાલી કરતાં દુનિયાનો ખીજ ખુશાલીઓ હસકીછે.— હરમદ.

૦૦

કવચિત્તજ કદી કોઈ જ્ઞાન સંપાદન કરીને તેના સારાં ફળ ખીજને અખાડવાને માટે નહીં આપવામાં આવ્યું હોય. આ મુદ્દાવાન જવાહીર (જ્ઞાન)નું તુર શુભ રહેવાથી જનું રહેછે.— ખોશપહોસ

૦૦

સંતોષી-મન આ દુનિયામાં માણસ લોગની શકે એવું મોટામાં મોટું સુખછે; અને જો હાલની જ દુશ્મીમાં તેનું સુખ તેની મધ્યજ્યોને વશ કરવાથી ઉત્પન્ન થાયતો હવે પણ તે સુખ તેને ઊપસી ઇચ્છા પુરી પાડવાથી મજશે, એડીસન.

૦૦

શક્તિને પેતાને પણ નમ્રતાના કરતાં અધુન જગ નથી.—લીહન્ટ.

૦૦

સારી રીતભાત સદગુણની છાંયછે.—સીડની સમીય.

૦૦

નિષ્ફળ પ્રકાવસ્થા કરતાં વધારે ધીરકારને પાત્ર ખીજું કાંઈ નથી. માટે આપણા જંગમ ફળદાયક થાય તે સારૂ આપણી યુવાવસ્થામાં અવલોકન સાથે વિદ્યા રૂપી મોર આવવો જોઈએ; કારણ કે આડને જો વસંત રેતુમાં મોર ન આવે તો શરદ ઋતુમાં તે આડ ફળે નહીં, ખીસપહોસ.

૦૦

સખાવતપણું એ સાર્વત્રીક જગતનું કામ છે. કે જેના કોઈ કોઈ વખત મહાવરો રાખવાને દરેક માણસની સત્તામાં છે. બરોબર હેતુથી બાબતને જે કંઈ જાતી મદદ આપવી એ સખાવતપણાનું કામ છે. અને ભાગ્યેજ કોઈ માણસ અશક્ત પચાની હાલતમાં હશે કે જેથી કોઈ પણ પ્રસંગ ઉપર પોતાના પાડોશીને કાયદો કરશે નહીં. જે ગરીબને દુઃખમાંથી છોડાવતો નથી તે અન્તહુવાને યોધ આપે છે; જે દરદી આગળ હાજર રહેતો નથી તે દુષ્ટ માણસને મુધારે છે. જે પોતે જાને થોડી મદદ કરે છે, તે પણ સખાવતપણાનું કામ બાજવે છે. જે ગરીબોનો યાચના પુરી પાડી શકે; નથો, તે બીજા માણસો કે જેનો પાસે વધારે આપવાનું છે તે લોકોને યોધ કરીને પણ તેઓની ધર્માંછના ઊંચેરી આપે તે પણ ધર્મનું કામ કહેવાય છે; એક વિધવા સ્ત્રી ગુમરાનની પેટીમાં પોતાથી બનો શકે તેટલું મુકી જાય, અને ગરીબ માણસ તરફ માણસને શિતળ જગતું ખાઈ (પાત્ર) આંણી આપે તે પણ સાર્વિક.

જોતસન.

૦૦

દયા અને ધીરકારની વચ્ચે આ એક તફાવત છે. દયા એ વારંવાર ખુલ્લી રીતે કબુલ કરવામાં આવે છે, પણ ભાગ્યેજ લાગે છે. ધીરકાર એ વારંવાર લાગે છે પણ ભાગ્યેજ ખુલ્લી રીતે માન્ય કરવામાં આવે છે.

૦૦

દરેક માણસ ખુલ્લી જાણે તે તેને કરવાનું છે. દરેક માણસ ને દંડ મુક કરવામાં વાર લગાડે છે તે જીત મેળવવાને ખુલ્લ કરે છે.

જોતસન.

૦૦

કેટલાક દુર્ગુણ પોતાના હાથમાં તરવાર રાખે છે, અને માણસને તે ના વખત પહેલાં કાપે છે.

૦૦

આપણી જુનાનીના વરણો ભવિષ્યને સાફ ખબરો એકઠો કરવામાં અને ઇશ્વર ને માણસને આપણી ધર્મના નજીકના અને સહથી બહાસા સરજેલા છે, તે માણસોની મંડળીમાં પ્યાર વધારવા ને, બુદ્ધિનું ઝેડાણ કરવાને અને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાને માગવા માં આવે તો આપણી જાંઘની ધણી આપણી જુનાની જામીનગીરી

કચ્છના મહારાવ તખ્ત નશીન થયા તે સંબંધી. ૪૭

ની જરૂર નથી. ધર્મ, સદગુણ, હડાપણ અને સારી બાબતોના શોખ એ
એક બચાવનાર અથવા રક્ષણ કરનાર અને દારનાર તરીકે થઈ પડે છે.
મીસીસપ્રમ,

૦૦

જે કોઈ એકદમ વધારે કરવાને તક જુએ છે, તે નકામી ઈચ્છાઓમાં
પોતાની છદ્મી ગુજારે છે, અને આખરે પોતાની નીરૂપયોગી ધારણાને
સારૂ તથા નકામી આતુરતાને સારૂ દિલ્લોર થાય છે. ઇડમર

૦૦

સ્વેચ્છા એટલી બધી જલદ અને ચાલાક છે જે સંસારને ભાગીને
કડકા કરી પછી બેસવા સારૂ બાજુ બનાવે છે. રોસીલ,

—000—

કચ્છના મહારાવ તખ્ત નશીન થયા તે
સંબંધી.

(સવૈયા એકત્રીસા.)

ઓગણીસે આગીરાની ઉત્તમ, શ્રાવણ વદિ પાંચમ શ્રીકાર,
પ્રતાપવંતા પશ્ચિમ પતિને, એ દિન મળ્યો ઉત્તમ અધિકાર;
ધરણી પતિએ ઉત્તર, ધરીને. અપાર રચના કીધી આજ,
જગત જેવી રચના જોવાને, મુંબાઈના આગ્યા મહારાજ.
અક્ષરસો ઓગણી અઠો, માસ નવેનર નકી મનાય;
ચાર તારોખ ચૈત્રમી કેરી, વિવાહોય એવો વરતાય;
તખ્ત નશીન થયા તૂટ તેપર, તમામ રચના થઈ તૈયાર,
ખુશી રહેને ખૂબ ખાસકર્માં, ખુદાવંત શ્રી રાજેગાર.
વિધ વિધ આ વાળં વાળેને. આજે આવે ખુશી અવાજ;
ગાદીપર બેઠા ગુણવંતા, મહારાવ શ્રી ગરીબ નિવાજ;
સત્તા આજ, રા'ને સોંપીને, સતોષી કિંદની સરકાર,
ખુશી રહેને ખૂબ ખાસકર્માં, ખુદાવંત શ્રી રાજેગાર.
મહા પ્રભુનો પૂર્ણ મવાયી, પામ્યા રૂઝે રાજ પ્રસાદ,
મહારાવતા મહાન મુલકર્માં, વરસ્યો હોંસ તણો વરસાદ;

પાર વિનાના રાવ પ્રજાના, પડ્યા આજ મનમુખા પાર,
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 દિવાળીથી દશ ગણો દિવેને, વિવાથી દિવસ સરસ વરતાય
 પરમ પ્રફુલ્લિત થઈ પ્રજાને. ગુણના ગીત કવિ મગી ગાયા
 રચના રચી રિઝવવા રૈયત. ભુજ નગરમાં ભાગદાર.
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 મહારાવ ખેંગારજી મોટા, મોટી કિરતિ જોની મનાય,
 વડી બહાદુરીને વટમાં, વડા રાવ હંજુએ વખાણાય;
 પરાક્રમિ પુર્વજોની પેરે, સના ચલાવોને શ્રીકાર,
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 સાફ કરો ઇન્સાફ સકળનો, શાંત ક્ષમાંના પહેરી સાજ,
 રાજનીતિમાં કુશળ રહીને, લાખો ગણી વધારો લાજ,
 પ્રજાપાળ ભૂપાળ પ્રજાને, પાળો પરમ ધરીને પ્યાર,
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 ગુજરાતીમાં ગ્રંથ ગુથાવો, પઢેન પંડિત રાખી પાસ,
 પરાક્રમિ પૂર્વજોની પેરે; પરમ કિર્તીનો દરો મકાશ;
 વિદ્યા તરૂં વધતાં વાવોને, વિધવિધ ઉંચા કરી વિચાર,
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 દયા, ધરમ ધારીને દીક્ષમાં, દેસિ જનની આજો દાઝ,
 રૈયતને રાજ રાખીને, રામ સમાન ચલાવો રાજ;
 દેસિ કુળને ઉત્તેજનો દઈ; દેસ તારી રાખો દરકાર.
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 હોંમતના હુયપર ચઢિ હોંસે, તીજી કેલમ રૂપી ધરી તરવાર,
 કાગળ રણમાં વિજય કરીને ઉત્તમ ચલાવશે અધિકાર;
 શામ, દામને બેઠ શિખીને, સદ્ગુણો સગશે શાગુદાર;
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.
 ગુણિધિ રાજેંગાર ગુણના, ગગન સુધી પહોંચો ગગડાર,
 ચારૂ રાત્રિ ચતુરાઈનાં ચોદસમાં થાનો ચળકાર;
 મહારાવ ખેંગારજી મજક, મહારાવનો વધો મદાર,
 ખુશી રહોને ખૂબ ખસકમાં, ખુદાવંત શ્રી રાજેંગાર.

ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—૩:

ગુજરાત માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૪ થું.

પેસ, ૧૯૪૧.

અંક ૩ જો.

દયુગીનો સરદાર.

(સાંધણ પ્રષ્ટ ૩૦ મેથી)

પ્રધાને મારા હુકમથી તરતજ કમિશનર સાહેબને સામગ્રિ પહોંચાડવાની જોગવાણી કરી. જોગવાણીનું કામ પૂરું થયા પછી મેં રાજ્યદારી વિષયપર ચર્યા ચલાવી કે, કોઈ કોઈ દુરઘટ અવસ્થામાં આવી પડેલ હોયછે ત્યારે જુદી જુદી સ્થિતિ મુજબ જુદા જુદા ઇલાજ ને રાજ્ય મામલાના કારસ્તાનથી બની શકે છે તે આપ લક્ષમાં રાખશો. રાજ્યનિતિમાં કુશળતા ધરાવનારા પ્રયોગને જ સ્થિતિમાં રહી કામ કરવાનું હોયછે તેના એકજ રીતે તેઓ ઇલાજ કરતા નથી. કેટલીક વખતે પોતાની સત્તાના ડોઝ બતાવીને તો કેટલીક વખતે આપિ નતા દરસાવી અને કેટલેક પ્રસંગે ખુશામત કરીને તો કોઈ વખત પાન સોપારી અર્પણ કરીને પોતાની ધારેલી મક્કમદ તેઓ હાંસલ કરી શકે છે. અહો! હિંદના સ્વદેશી રાજ્યો, પ્રતિ દિવસે આપણામાં નબળાઈ અને કુસંપ ઉત્પન્ન થતાં જાય છે તથા અરસ પરસમાં ઇશ્યાભાવ વધતો જાય છે.

રાજકાર્યમાં ઝવેરાત રૂપી ને નુર હોય છે તે આપણે સરવે ગુમાવી બેઠા છીએ, અને નામદાર ખ્રીડીસ સરકાર એ ખામીના ઘટતો લાભ લે છે. હવે આપણાથી બની શકે તેટલી આધિનતા આપણે બતાવવી ને ઇચ્છે અને એમ બનશે ત્યારેજ આપણી વફાદારી વિષે શક લાવવામાં આવશે નહીં. વાંજબી કોવાં ગેરવાંજબી ગમે તેવા સાધનથી આપણને પાંપમાસ કરી નાખવાનો ઇંગિજ લોકોએ નિશ્ચય કરેલો હોય એમ મને

સાગે છે, અને એ જ્ઞેતાં તો આધિનતા ખતાવવાથી કાંઈ ક્ષા હાંસનં થ
 પં એમ મને જણાતું નથી.” એ હકીકત સાંભળી પ્રધાને ઊત્તર અ-
 ધ્યો કરે. “પ્રુતવંત આપ ને કરમાવો છો તે યથાર્થ અને સત્ય છે, પણ
 હજુરને હું યોગી બીના નિવેદન કરવા માર્ગે છું તે એકે બધા ઈ-
 શ્રેજ લોકો એક સરખા સ્વભાવના હોતા નથી. તેઓમાં કેટલાએક જા-
 ણશુ અને બીજા શુદ્ધતાતિના હોય છે. કમીશનર જ્ઞેન સાહેબ ઘણું
 કરી પ્રાક્ષણ છે અને પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ શુદ્ધ છે, તેથી કમીશન-
 ર સાહેબનું દિલ મારા પક્ષમાંથી ખેંચી લેવાને હું શક્તિમાન થઈશ.
 હવે મારે વિદાય થવું જોઈએ કેમ કે રામભાઈ તથા શાસ્ત્રીજી આંહી આ-
 વેલા છે.” શાસ્ત્રી બાવા તથા રામભાઈનો જે આંદરપુર્વક સત્કાર કર્યો
 અને ઇશ્રેજ લોકોમાં જ્ઞાતિભેદ નથી એવું તે લોકો તરફથી હૃદયમાં કં-
 વામાં આવે છે તે વિષે શાસ્ત્રી બાવા તથા રામભાઈના પંક્તિવાદી કાંદ
 કે વિશેષ ખુશાસી થશે એમ તેં મારા મનથી મનમુગ્ધો કર્યો. જે ખુબ્બ
 “કેમ રામભાઈ આપણી પેઠે ઇશ્રેજ લોકોમાં જ્ઞાતિભેદ હોય છે!” રા-
 ભાઈએ ઊત્તર આપ્યો. “નહી નહીં; એ લોકોમાં વર્ણાશ્રમ કેવો
 આપણા લોકોમાં જ્ઞાતિ ભેદ હોય છે; આપણે નિચી પાયરી-
 માં આવી ગયા છીએ તે તથા આપણામાં કુસંપ, અંદર અંદરનો
 કલેરા અને દેવગાવ ઊત્પન્ન થયાં છે એ બધાનું વાસ્તવિક કારણ એ
 જ્ઞાતિભેદ છે તથા એ બધા હુખનું પરિણામ વર્ણાશ્રમ છે.” એ સા-
 ભળી શાસ્ત્રીજી જોસમાં આવી ગયા અને લાજ દઈ ટીકા કરવા લાગ્યા
 કે—“રામભાઈના અભિપ્રાયથી હું જુદા પડું છડી કેમકે દુનિયામાં
 એવી કોઈ પણ પ્રજા નથી કે જેનામાં વર્ણાશ્રમ નહીં હોય. દરેક પ્રજા-
 માં તેમના પ્રાણશુ, ક્ષત્રી ચેરય અને શુદ્ધ હોય છે.” અમારા શાસ્ત્રી
 બાવાએ ને કહ્યું તે સઘળું માન્ય કરીને તેં રામભાઈને ખુબ્બ કે “ઈ-
 શ્રેજ લોકોમાં ઉંચ તથા હલકા વર્ગના લોકો હોય છે તેના શું ભાવાર્થ
 સમજવો તે વિષે આપ ખુશાસી કરી ખતાવો. એક શ્રીમંત અને ઇ-
 જતદાર ઇશ્રેજ વેપારીને દરખાસ્તમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો નહોતો,

એનું કારણ એટલું જ કે સદગ્રહસ્થેની સોખતમાં ભળવાની તેને કેમ છુટ આપી શકાય; એ ઉપરથી રામભાઉ ટીકા કરી બોલ્યા કે “અત્ર ખત આટલી વાતતો ખરી કે—ઈંગ્લેન્ડ લોકોમાં વ્યવહારમાં બેઠ હોય છે, તેઓમાં કેટલાએક અમીર હોય છે, કેટલાએક ગ્રહસ્થ હોય છે. ખીન્ન વેપારી હોય છે અને બાકીના કેવળ સામાન્ય હોય છે, પણ એ તેમ ની ઘર સંસારી ગોઠવણમાં સાધારણ રીતે આપણી જ્ઞાતીના જેવું કંઈ હોતું નથી.” તકરારમાં પ્રતિપક્ષીના પરાજય થવાથી જેમ વિજયના ઉલ્લાસ છવાઈ રહે છે તેમ શાસ્ત્રિ બાવાએ હર્ષમાં આવી જવાનો ડોળ ખતાવી મારી તમામ હકીકત ધ્યાન દઈ શ્રવાણ કરી. શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે હું કહ્યું તે લક્ષ પૂર્વક સાંભળશો કે “ઈંગ્લેન્ડ લોકોમાં જ્ઞાતિ હોય છે.” એ ઉપરથી મને ટીકા કરવાની ફરજ પડી કે “ઘર સંસારી ધર્મ સખંધી જાજ્ય પ્રકરણી તથા નિવૃત્તાની બાબતમાં આપણે એ લોકોથી કનિષ્ઠ છીએ એમ કેટલાએક સાધનો પાઠ લાવી તેઓ આપણને વારંવાર કહેવા માગે છે, તે ઈંગ્લેન્ડ લોકોની તદખીર છે. જ્યારે એ લોકોમાં કોઈ એવી રીતની સ્થાપના હોય છે કે તેનું મુળ કદરતના ઉપર આધાર રાખતું હોય છે અને તે આપણી સ્થાપનાને આગેહુખ મક્કતી આવે છે ત્યારે તેઓ તેમાં કૃત્રિમ તક્ષવત પાડવાની કોશિશ કરે છે. મારા જાતિ અનુભવ ઉપરથી હું જાણું છું કે ઈંગ્લેન્ડ લોકોમાં પ્રાણીય યોગ પાણી બાકીના બધા સુદ્ર હોય છે, કમીશનર જેન સાહેબતો પ્રાણીય હોય એમ મને સંભવે છે.” ઘર સંસારી એક ગભીર સ્વાસ ઉપર અમે આ પ્રમાણે ચર્ચા કરતા હતા એટલામાં પ્રધાન પાછા આવ્યા અને તેમણે નિચે મુજબ હકીકત મને નિવેદન કરી.

“ગહારાજ સાહેબ! હું કમીશનર જેન સાહેબ દ્વારા જઈ આવ્યો છું. મારા આવવાની સાહેબને ખબર થવાથી તેમણે મને પોતાની હજીરમાં બેસાડ્યો પણ તે પહેલાં મારા ઉપાન (જેડા) પગમાંથી કાઢી નાંખવાની તે સંભાળ રાખી હતી પણ એમ કહેવાયું મને કંટાળેલાંથી કેમકે એ જમીનનો સ્પર્શ થવાથી મારા પગ બગડેલાં જ-

ણાયા. હે અખંડ પ્રાઢપતાપી મહારાજા! જે જ્યારેડામાં જોતાની બેઠક હોય છે તેજ જ્યારેડાની આસપાસ ઈંગ્રેજ લોકો થુંકે છે, અને ધુમાડા કાઢે છે તે આપને રોશન હશે. ઊપર બતાવ્યું છે તે સિવાય કમીશનર સાહેબ સાથેની મારી મુલાકાત યુમીના મહારાજાના હાતને ઘણી સંતોષ કારક થઈ છે. કમીશનર સાહેબે કાળજી સહીત આપની તખ્તીયતની મને ખબર પુરછી અને એક એવો વિષય દાખલ કર્યો કે તેથી તેમને રમુજ લાગ્યા વિના રહી નહીં હોય.

કમીશનર સાહેબ મઠમ સાહેબના તંબુમાં જેવા દાખલ થયા કે અચેત થઈ જવાથી મઠમ સાહેબ મુર્છાગત થઈ ગયા અને તેથી સાહેબ મને મઠમ સાહેબ પાસે લઈ ગયા. મઠમ સાહેબના મોં સામી મેં સંભાળ રાખી નજર કરી તો ગરમીના દિવસમાં પીતનું દરદ જે સાધારણ થઈપડે છે તે દરદની ખીણ મઠમ સાહેબને થઈ છે એમ મારા મનથી મેં સિદ્ધાંત લીધો. ચાકરને મોકલી મારે ઘરથી મેં પીટનું દરદ દુર થાય એવી ઠેકાણીએક ગોળીઓ મંગાવી લીધી, અને જેમાંના થોડો ભાગ મઠમ સાહેબને આપવાથી તુરંતજ આરામ થઈ જશે એમ મેં સાહેબને સુચના કરી, મેં એટલો ભાર દઈ એ હકીકત બહાર કરી કે તેથી એ ગોળીઓ અજમાવી જોવાનું સાહેબની નિધામાં આવ્યું. અંગ્રેજ લોકો આપણા દરી લોકો ઊપર હમેશાં અદશે રાખે છે તેથી એ ગોળી પ્રથમ સાહેબે પોતે આખી જોઈને તે સ્વાદિષ્ટ છે એમ મને કહ્યું, અમે હવે માન બેઠા પણ સાહેબે કદાચ આ પ્રમાણે ચોંતન કરવા માંડ્યું હશે. “આ ગોળીઓ માત્ર કાસ વાર આગમય ખબર આપવા ઉપરથી મંગાવવામાં આવી છે તેથી તેમાં કંઈ તરકટ હશે નહીં. દરી લોકો પ્રમાણીક હોતા નથી પણ મુશ્કેલીના વખતમાં તેમના ઉપાય અજમાવી જોવા વિના છુટકો નથી.” આવો સાહેબનો એક નિશ્ચય થવાથી અમે તંબુમાં ગયા તો ત્યાં મઠમ સાહેબ બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં પતંગ ઉપર પડેલા હતા. ગોળી ગોમાં નાખી પડાણે ગંગામાં ઉતારી અને તે ઉપર થોડું ઠંડુ પાણી પણ પાડ્યું પણ

જો ગોળી, જેની પેટમાં ઉતરી કે તુરંતજ કોઈ વિચીત્ર વતની આંચકી મહમ સાહેબને સાર થઈ.

હું તો ગઝરાટ અને વ્યાકુળતાથી મુંઝાઈ ગયો. સખબ કે આવ્યાં ભયંકર ચિન્હો થઈ આવશે. એનો જે વકો રાખી નહોતી; પોતાની વતની હુમેશની ખાશીઆત મુજબ જોન સાહેબ મારા ઉપર અદેશો લાવી અધિરાઈ બતાવવા લાગ્યા. દાકતર સાહેબને બોલાવી મંગાવવાનો તેમણે તાર કર્યો. પણ એટલામાં તો મહમ સાહેબે મોં ઉઘાડી બગામું ખાધું એટલે આંચકી બધ પડી ગઈ, નાડી પાછી ધીમે ધીમે ચાલવા મંડી અને મહમ સાહેબને શુદ્ધિ આવી એટલે જોન સાહેબ સાથે એક બે શબ્દો ગોટ્યાં. મહમ સાહેબનો અદેશ અને તેમનો કુદરતી અવાજ પાછા અસહ્ય સ્થિતી ઉપર આવી ગયા તેથી જોન સાહેબે પ્રસન્ન થઈ મારી ગોળીની છુમી વિષે પ્રશ્નશા કરી. મહમ સાહેબે પણ પોતાનો આનંદ સંયુક્ત આભાર જણાવ્યો. હવે કેવાં ચિન્હો બતાવના સંભવ છે તે જો પ્રથમથી કહી બતાવવામાં આવે તો તે કહાપણ ભરેલું કલ્પ ગણાય. એમ મારા મનમાં કલ્પના થઈ આવી; પણ અજાણ્ય થવા જેવું એ છે કે આ બાબતમાં આરામ થતાં જરા વિલંબ લાગી અને તેનું કારણ જે એ જણાવ્યું કે નહીં પાચન થઈ શકે તેવા અને પોતાની રૂચી ઉપરાંત જોરાક ઇંગ્રેજ લોકો ખાયા છે, તેથી આ પ્રમાણે દરદ થઈ આવે છે.

તેણે કલાકમાં તો મહમ સાહેબને તદ્દન આરામ થઈ ગયા. તેથી કમીશનર સાહેબે મારી ગોળીઓનો બેહુલ તારીફ કરી અને દાકતર સાહેબ પધારયા ત્યારે તમામ હેવાંસ તેમને કહી બતાવ્યાં. પહેલાં તો એ વર્ણન ઉપર દાકતર સાહેબને ઇત્તમાર આવ્યો નહીં પણ પછી આ સ્તેઆસ્તે બંધી હકીકત તેમણે અંગીકાર કરી અને દવાના નામ લખી આપવાને મને કહ્યું; પણ દરમીઆન કમીશનર સાહેબના આ ભલાં મહમ સાહેબ બોલ્યાં કે, આ પ્રમાણે ઘણી વખત એ દરદ મને થઈ આવે છે અને તેના ઉપર વિદ્વાન દાકતરોની દવા તથા ઉ

પાય અજમાવી જ્ઞેવામાં આવેલ છે, પણ હાલની ગોળાથી જેવાં મને આરામ થયો છે તેવા આગળ કોઈ વળતે થયાં નહોતો. મેં જવાબ આપ્યો કે એ દવાના નામ હું લખી આપીશ નહીં. દવાનો ગુપ્ત બેઠ જમનાબાઈ એકલાં જ ગુપ્ત હતા પણ તે મોટી પ્રતિષ્ઠા વાળા રાજકુવરી ક્યાં એટલે તંબુ સુધી તેમનાથી પધારી શકાય નહીં; તેથી જોન સાહેબ તથા મડમ સાહેબે આપણા રાજ્ય મહેલમાં તાત્કાલીક મુલાકાત આપવાનું મને વચન આપ્યું છે. કમીશનર સાહેબ મોટા મનવાળા માણસ છે તથા સરકારમાં તેમના ઘણા ભાર બોજ છે, વળી તેમના બટલરે મને કહ્યું કે જોન સાહેબ હવે થોડા રોજમાં સલાહકાર (કંઠિનરીસર) ના હોદ્દા ઉપર આવવાના છે.

હવે સાહેબ અહીં પધારવાના છે સગમ તેમનો આદર સત્કાર કરવા જોઈએ, તેથી તૈયારી કરવાની અરજ કરવા સારું હું ‘આવી હાજર પયોછડો’, મડમ સાહેબને તો જમનાબાઈ સાહેબે સન્માન આપ્યું જોઈએ તથા એ ગોળીઓ શી રીતે બનાવવામાં આવે છે તેના છુપા મુર્મીની તેમને ખુલાસાથી સમજાવવા પાડવી જોઈએ.”

ઉપરનો દેવાણ બધા પુરો થયા પછી મધ્યાતના રાજ્યદારી કામના રાણુપુત્રની મેં પ્રાર્થના કરી. એ પછી મોટી તૈયારી કરવામાં આવી. ઉમદા કસમી ગુરો નાખી તથા સોનાની અંગાડી કસી હાથી સજ કરવામાં આવ્યા, તથા સુવર્ણની માહામજ અને ભરગાછી ઘાસીઆ નાખી ઘોડાને રાણુગારવામાં આવ્યા હતા. સાહેબને માટે સરકાર સ્વારીની ખાસ ઘોડા ગાડી મોકલવામાં આવી. જે દિવાનખાનામાં દરબાર ભરવાના હોતો તે મુસાલિત રાણુગારવામાં આવ્યા હોતો. આખા ઇંચુ મી શહેરમાં હર્ષ ઉમરાઈ જતો હતો. કમીશનર જોન સાહેબ જેવા મોટા અધીકારી મને માન આપે છે તેથી હું એક ગોદોટો રાજ્યધિકારી છડો એમ દરેક જણ માનવા લાગ્યું. જમનાબાઈ સાહેબ રાજ્ય મહેલના દરવાજા સુધી મડમ સાહેબને સામા લેવા ગયાં, અને પછી તેમને પોતાની બેઠકના ઓરડામાં લઈ ગયા.

જન્મનાબાઈની ખુબ સુરતી અને તેમના જવાહીરને લીધે મુલાકાત
સેવા આવનારના મનમાં એટલી બધી સારી અસર થઈ કે જન્મના
બાઈના પોતાના અને વિશેષ કરી તેમના શોખને માટે મહમ સાહેબે
એ બધા વખત અતિ આનંદ સહીત પોતાની અચરતી બતાવી. જન્મ
નાબાઈને પોતાની એકનો એકરોડ શત્રુગારી તેમાં પોતાનાં હાથનાં કા
ઢેસાં ચિત્રો ટાંચ્યા હતાં. પુર બહારમાં ખીસી નીકળેલા એક વિરાજ
વડના વૃક્ષ ઉપર વાંદરાઓ એડાં હોય તથા તેની આસપાસ એક
હાથી મસ્તક ઝુલાવતો હોય અને ત્રસની નીચે ખગખગ
અવાજ કરતું નદીનું જળ પુખ્ત માંછત્રાં સહીત વહું જતું હોય એ
મ એક તસખીરમાં ચીત્રામણ પાડેલું હતું. બીજી તસખીરમાં શંભુજ
ને પાર્વતિજીની ક્રિડા અને ત્રીજી તસખીરમાં એક જુવાન સ્ત્રી પોતાના
બાળકનું પારણું સાકળી ઝુલાવતી હોય એમ ચિત્રેલું હતું. આ તસખીરો
ના આગ્રેષ કરવામાં અને તેઓમાં રંગ ભરી પુરી કરવામાં જન્મના
એ એવી ખાસીક શક્તી બતાવી હતી કે કુરતનું મુંઢર અને વયાગ્રિય
તત્ત્વરૂપ એ ચિત્રોએ અકબુત રીતે મગતું આવતું જોઈ મહમ સાહેબ,
હેરતથઈ ગયાં.

કામ અને પ્રેમ.

આ સંસારમાં સુખ અને દુઃખ પ્રાપ્તિ યવાનાં અનેક કારણો છે.
તેમાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચેના સબંધ એ એક ખુબ્ય દરજ્જે ધરાવે છે. આ
વાત સરવે કોઈ સમજે છે અને કણ્ઠ્ય કરે છે. તથાપી એના મહત્વની
છાપ આપણા લોકોના મન ઉપર અત્યંત ઝાંખી છે એ વાત પણ સ્પષ્ટ
છે. જો એમ ન હોત તો “બાગવત” જેવી નારાકારક શ્રદ્ધાઓના
આપણા લોકોમાં આટલો બધો ફેલાવો થઈ શકત નહીં. સ્ત્રી પુરુષના
મનનાં એકત્વથી આ સંસારની અનેક વિપત્તીઓની વચ્ચે માણસ સ્વ
ર્ગ સુખથીજ માત્ર બીજા દરજ્જાનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને

સ્ત્રી પુરુષના મનની ભિન્નતાથી થત વગેરે બહારનાં અનેક વર્ણભેદો
તાં ખરાં સુખના સ્વાદથી લોકો બિચકુણ બે નરીબ રહેછે; અને મુખ્ય-
કરોને દુઃખનાજ ભોક્તા થાયછે. આ વાતની સ્પષ્ટ સમજણ હોઈને તે
અપાણે લોકોનું અનુવર્તન હાતતો આપણી સંસારી સ્થિતી હાલના બે
દ કારક દેખાવથી કોઈ ભુલુચ્છ રૂપ ધરાવત. જે સમંધ ઉપર પોતાનાં
બાળકોનાં ભવિષ્યના સુખનો આધાર એવાં લગ્નનાં સંબંધ ઉપર આ
પણ દેશના મા બાપો પોતાનોજ કાણુ રાખી એ સમંધના પૃક્ષકારો.
ની કાંઈ પણ સમિતિ અથવા વિચાર પુરુષના વગર અને તેમના સ્વ
ભાવની બિચકુણ પરીક્ષા કર્યા વગર, બસકે સ્વભાવનું સ્ફુરણ પણ થયું
નહોય તે પહેલાં જેમ છોકરાંઓ ઢોંગલા ઢોંગલોના વિવાહ કરેછે, તે
અપાણે પોતાના અંગના બાળકોના સમંધ કરી નાખેછે. આ વિષય
ઉપર આપણી ભાષામાં ઘણું લખાયેલું છે અને આ વિષયમાં તે
સમંધી વધારે બોલવાની જરૂર નથી. જે થોડા બાગ્યસાગી લોકો આ
નારાકારક રીતના ઝપાટામાં આવતાં જાયી ગયાંછે. અથવા ફસાઈને છુ-
ટી ગયા છે, અને તેને લીધે જેઓના હાથમાં પોતાની જીવંતગાનીના
સોગતી પસંદ કરવાની તક રહી ગઈ છે તેવા પુરૂષોને એ મહાન કા-
મમાં રસ્તો દેખાડવાના હેતુથી આ વિષય લખ્યો છે. બાળલગ્નના
હિમાયતીઓ મુખ્ય તકરાર એ લાવી રાકે છે કે, યુરોપના દેશોમાં સ્વ
યંવરનો આલ છે, તે છતાં ત્યાંના કુટુંબોમાં પણ આપણા જેટલોજ ક્ષે-
રા અને કુસંપ જોવામાં આવેછે. હવે આ વીત તદન ખરીછે એમ
કહી રાકાતું નથી, અપક્ષપાત પણે જોતાં યુરોપીઅન લોકોની ઘર સં-
સાર સ્થિતી આપણી સ્થિતિ કરતાં ઘણે દરજ્જે અધીઆતી છે. એ નિઃ-
સંદેહ લાગેછે, તથાપી એ લોકોમાં પણ કલેશ અને કુશંપના ઘણા દા-
ખલાઓ જોવામાં આવેછે એ વાત પણ ખરીછે, એનું મુખ્ય કારણ એ
છે કે ખરી પ્રિત્તિ રીતે તેની પરીક્ષા નોઈતી સંબંધથી કર્યા વગર ઉ-
તાવળથી લગ્ન કરવામાં આવેછે, કેટલાક લોકો માત્ર બહારની ખુબમુ-
રતીમાં અંતર જાળવે, કેટલાક દાસતની લાલચે લગ્ન કરેછે.

કેટલાંએક આપણી પેઠે માખાપના દબાણથી અથવા દાસ્તોની સલાહથી વિવાહ કરે છે; પરંતુ ખરી નીતિની ખરાબર કસોટી કાઢ્યા બાદ લગ્ન કરવાના દાખલા એ લોકોમાં પણ જુલજલ બને છે, અને જ્યારે તેમ બને છે ત્યારે તે સંબંધ કવચિત્ત જ દુઃખદ નિવડે છે. વિશેષ કરીને “કામ અને પ્રેમ” એ વચ્ચેના પુરો તફાવત જો કે એ લોકોમાં આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે સમજે છે તો પણ તેમની બધી બારીકીઓ સમજી, જે પ્રમાણે અનુવરતન થવું નહીં, તે પ્રમાણે થવાની પુરી દરકાર રાખનાર ઘણા પોડા ગણે છે. આપણા લોકોમાં તો સૌંદર્ય એક જાણીતું લાગ્યે જ આ બે સમજતો હશે. (ઘણા ખરાબને તો તેમનો બાવનો અનુભવ થવાનો પ્રસંગ જ આવતો નથી). માટે તેવાઓની ઉત્તરિને વાસ્તે આ વિષય લખવાની જરૂર જણાઈ છે. પ્રિતિ અર્થે જ નેન અંગ્રેજી ભાષામાં Love (લવ) કહે છે તેના આપણી ભાષામાં જુદા જુદા પર્યાય છે. તેમાં કેટલાંએક સંસ્કૃત ભાષામાંથી અને કેટલાંએક ફારસી કે આરબી ભાષામાંથી નીકળેલા છે. આ પર્યાયો હાર ટપકે નેતાં એક જ મનોભાવનાં જુદાં જુદાં નામો જણાશે પરંતુ તેમના અર્થની બારીકીથી તપાસ કરતાં તેથી મનોભાવના અનેક બેદનું જ્ઞાન થશે. દાખલા તરીકે આપણે લાવતી ભાષાના ઇશક, પ્યાર, અને મહેબ્બત એ શબ્દો તથા સંસ્કૃત ભાષાના કામ, પ્રિતિ, સ્નેહ અને પ્રેમ એ શબ્દોના અર્થની તપાસ કરીએ. જે મનોભાવને ઇશકનું નામ આપેલું છે તે શ્રી પુરુષ એકગોળને દ્રષ્ટિ ગોચર થવાથી પેદા થતો મનોવિકાર છે. તે મનુષ્ય અને જનવર બેઉને સમાન છે. તે ઘણી વખત અત્યંત બળવાન હોય છે, તથા તેમાં કંઈ પણ જીવંતપણું નથી. જેના મનમાં અવિકાર પેદા થયેલા હોય છે તે રતિ મુખ તથા તેને સહાય કરનારા ગુણો યુગ સુરતી, નાનુકાઈ, નખરાં, પુશ્પો, ગાયન-ઈલાદિ ઇન્દ્રિય મુખની પ્રતિ કરનારા વસ્તુઓ) સિવાય બીજાં કશાં મુખની દરકાર કરતો નથી. દુકામાં જે જ્વલિતને જાનવરોમાં આપણે “હુસાર” કહીએ છીએ તેમાં આ ઇશકમાં

ચોડાજ તફાવત છે સંસ્કૃતમાં જેને આપણે “કામ” કહીએ છીએ, તે અ
ને “ધૃશ્ક” એ બે ચિજ છે. એ વિકાર માણસને તેની ખરી સ્થિતિથી દુ
ર જેથી જનાવરી સ્થિતિની નજદીક લઈ જાય છે. આ વાત આપણા
લોકો સારી પેઠે સમજતા એ તેમના, “કામાતુરાણાં નમયં નલજ્યા”
“કામાન્દ્યો નૈધવશ્યાતિ”, વગેરે વચનોથી જણાય છે.

જે લોકોએ વિકારને આધિન થાય છે. તેઓ જનવરને મજાતાં મુખ
થી, બીજાં પ્રકારના ઊંચા મુખથી ઘણું કરીને બે નશીબ રહે છે.

જે વિકારને આપણે “ધૃશ્ક” અથવા “કામ” કહીએ છીએ તે
ઉપર કહેલા બીજા મનો ભાવ (મ્હોખત, ખ્યાર, પ્રિતિ, સ્નેહ, અને પ્રેમ)
થી તદ્દન જુદા છે. એ સર્વ મનોભાવમાં પ્રીતિ એ સ્વાર્થી ભાવ છે,
અને તેની સાથે બીજા ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓનું મિશ્રણ ધરાવતી એ
મનોભાવની ઊત્પત્તિ થાય છે; પરંતુ “ધૃશ્ક” અથવા “કામ”માં ખ-
રી પ્રીતિના બીજાકુલ અંશજ નથી. જે મનોભાવને આપણે પ્રીતિ ક-
હીએ છીએ, તેનું પચક્કરણ કરતાં તે બે વસ્તુઓના બનેલા માલમ
પડે છે. એકતો જે સખસ આપણી પ્રીતિનું પાત્ર છે, તેના સહવાસમાં
આનંદ, અને બીજા તે રાખસના મુખની વૃદ્ધિ તથા દુઃખનો ઘટા
દેવાની ઇચ્છા. પ્રીતિ સાધારણ મનોભાવ છે. તે જેમ સ્ત્રી અને
પુરુષ વચ્ચે હોઈ શકે છે, તેમ માણાપ અને છોકરાં, બેન અને ભાઈ,
તથા મિત્ર અને મિત્ર વચ્ચે પણ હોઈ શકે છે. સ્નેહમાં અને પ્રીતિમાં
ચોડાજ તફાવત છે. જ્યારે પ્રીતિને લીધે આપણું મન તે પ્રીતિનાં પા
ત્ર તરફ આકર્ષાય છે ત્યારે આપણે તેને સ્નેહ કહીએ છીએ. તેમજ
ખ્યાર અને પ્રીતિમાં તફાવત માલમ પડતો નથી. જે મનોભાવને
સંસ્કૃતમાં પ્રીતિ કહે છે, તેનેજ કારસીમાં ખ્યાર કહે છે. મ્હોખત એ
પ્રીતિ અથવા ખ્યારના કરતાં વધારે બળવાન મનોભાવ છે. જે રાખસો
ની સાથે આપણા લોકોના સખ થાય છે, તેઓ તરફની પ્રીતિને મ્હો
ખતનું નામ આપતામાં આવતું નથી. ફક્ત કોઈ રાખસનો અભાવ

આપણનેમન પસંદ આવવાથી, તેના તરફ કુદરતીરીતે જ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને આપણે મહોબત કહીએ છીએ.

માખાપ તથા છોકરાં અને બેના તથા બાઈઓ વચ્ચેની પ્રીતિનું કારણ ઘણું દરજે લાંબા વખતનો સહવાસ છે, પરંતુ મહોબતનું કારણ સ્વભાવની પસંદગી છે, અને સ્વભાવની પસંદગી એ સહવાસના કરતાં વધારે મજબુત કારણ હોવાથી તેનું પરીણામ પણ સાધારણ પ્રીતિ કરતાં વધારે ભેરાવર છે. એક દાસ્તની બીજા દાસ્ત તરફની પ્રીતિ અથવા એક પુરૂષની કોઈ સ્ત્રીની સાથેની પ્રીતિ એ મહોબતનામ બરાબર લાગુ પડી શકે છે, પરંતુ આ બધાં કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અને બધાં કરતાં મિશ્ર તથા ગહન મનોભાવ “પ્રેમ” છે જે પુરૂષો વચ્ચેની અથવા બે સ્ત્રીઓ વચ્ચેની અથવા એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી વચ્ચેની મહોબત કરતાં પણ આ બુસ્સો ઘણોજ બુક્ક છે. એ બુસ્સો માત્ર બુદ્ધી બુદ્ધી જતીના શખ્સો (સ્ત્રી અને પુરૂષ) વચ્ચેજ હોઈ શકે છે, જે દાસ્તો અથવા બે સખીઓના સબંધ તે “ત્રમ” નથી. જોકે “કામ” એ નીચમાં નીચ જાતની પ્રીતિ છે, (જેને પ્રીતિનું નામ આપતાં પણ આપણે આંચકો ખાઈએ છીએ.) અને પ્રેમ એ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે અને બીજા મનોભાવો (સ્નેહ, મહોબત, વગેરે) ને કામ સાથે કાંઈ પણ મજાતાપણું ન હોતાં “પ્રેમ”ને મજાતાં આવે છે, તોપણ કામ અને પ્રેમમાં એક વાત પ્રમાણ છે. તે એકે એ બેઠ મનોભાવો એક જાતના શખ્સોમાં હોઈ શકતા નથી. એટલે કે માત્ર એક તરફ સ્ત્રી અને બીજા તરફ પુરૂષ એ જ વચ્ચેજ હોઈ શકે છે. વળી બીજાં મજાતાપણું એ છે. કે એ બેઠ વિકારો યુગાવસ્થાની સરખાત થાય, તોજે જન્મ પામે છે. આ ઉપરથી આ વિચાર આપણા મન ઉપર મજબુત અસર કરે છે કે એ બેઠ મનોભાવનું યુગ એકજ વસ્તુ છે. આ વાત આપણે ક બુક્ક કરીએ, તોપણ તેની ચોખ્ખતા કોણસા અને ફિરાની, એકતાના સ્ફૂર્ણ છે. કોણસો અને હીરો અસંકલ એકજ જાત છે, પરંતુ તેના

રહે કે “ખાલી” થવ દિપમાં પણ બંગાળીઓએ જ્યં વાવડે કોરડેયો હતો. સમુદ્રયાત્રા અને સામુદ્રિક રાજ્ય જયથી, બંગાળીઓએ પોતાની જોવી યોગ્યતા દખાડી છે એવી યોગ્યતા ભરતખંડની ખીણ કાંઈ પ્રજા એ નથી ખતાવી. પાલ અને સેન વંશનાં વિરત્વનાં વર્ણન આજ પણ બંગાળ ઉજ્જવળ કરી રાખ્યું છે. મુંગેરમાંથી એક તામ્રપત્ર મળ્યું છે તે માં ‘લખ્યું’ છે, કે ગૌડના અધિપતિ દેવપાલદેવ મુદ્દગગિરિમાં (મુંગેરમાં) છાણીની પાસે રહેતો હતો. તેણે યુદ્ધબળથી—કાબોજદશ સ્વાધીન કર્યો હતો. રાજસાહીનાં અનુસારાન પત્રમાં પણ મહારાજ સર્વશક્તિનું એવું દિગ્વિજય વર્ણન જોવામાં આવે છે.

ઇતિહાસના વાંચનારાઓ જાણે છે કે ઉડિષાના ગંગાવંશીય રાજાઓ ઘણા પરાક્રમી હતા. એ ગંગાવંશીયોના આદિ. પુરૂષ બંગાળી હતા. મોલુક અને મેદનીપુર પ્રદેશમાં તેમનું રહેઠાણ હતું. હર્ટર સાહેબે લખ્યું છે કે,—વિષ્ણુપુરના ભુપતિઓએ ગુરાક્ષમાનોથી પોતાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું હતું.

એક સુપ્રસિદ્ધ લખનારે બંગાળનો ઇતિહાસ લખતા જતાં બંગાળી લોકોના સંબંધમાં જે લખ્યું છે તે વાંચવા જીગ્રે, બંગાળના ઇતિહાસમાં એની સરસ લેખનીયી આ ફકરો નીકળે છે.

“પડાણોએજ આ દેશમાં મુદાલમાન જય પતાકો ઉડાડ્યો. ૩૭૨ વર્ષ પછી તેઓના રાજ્યની આખેરીએ દેશનો ‘કટલોક ભાગ’ પોતાનાં તાબામાં નહોતો. પશ્ચિમમાં વિષ્ણુપુર અને, પંચકોટમાં તેઓની સત્તાની સ્થાપના થઈ નહોતી. દક્ષિણમાં મુંદર વન પાસેના ‘પ્રદેશમાં’ હોંડુ રાજ સ્વતંત્ર હતા. પુરે આગ્રામ, નેયાખાલી અને ત્રિપુરા, આરાકાન રાજ્ય, ત્રિપુરાધિપતિના હાથમાં હતું, અને ઉત્તરમાં કુચબિહાર પણ સ્વતંત્ર હતું. તેઓ જે સમયે પડાણ ઉડિષા (ખોડીસા) જ્યં કરવા ને સમર્થ થયા હતા, જે સમયે તેઓ ૧૪૦૦૦૦ પાયદળ, ૪૦૦૦૦ સ્વારો અને ૨૦૦૦૦ બંદુકો દખાડી રાક્યા હતા, તે સમયમાં પણ આ દેશનાં ઘણા ખંડે ભાગ તેઓને તાબે થયા નહોતો.”

આ સઘળી વાત ખરા ઇતિહાસની છે, બંગાળના ઇતિહાસના પ્રસંગની ઉપલી વાત ટાંકીને એક સુવેળક અભિમાનની સાથે બોલ્યો હતો કે—“બંગાળ-રજાઓની શાયેભામ સત્તાથી અપવિત્ર થયા નહોતો”

પદાલોએ ૧૭ સ્વારી કરીને બંગાળના અધિકાર કર્યો છે એ સઘળી મિલ્યા વાત છે. બંગાળમાં પદાલોનો ઉદય, સ્થિતી અને વિલય થયો છે, તથાપિ ઇશ્વીર જગ્યાપર પુષ્કળ બંગાળીઓએ પોતાની સ્વાધિનતા રાખી છે. પદાલોની સત્તા પછી મુગલોના અમલમાં પણ બંગાળીની વિશેષવાન્દી જુગાઈ નહોતી.

યસોદરના પ્રતાપાદિત્યનું નામ બંગાળ દેશના સર્વ જાણે છે. પ્રતાપાદિત્યે કદાપી કાયર પુરુષની પ્રમાણે પોતાની સ્વાધિનતાનો જળજળી આપી નહોતો અનેકાંઈ વેળાએ પણ કાયર પુરુષની માફક દિલીના સેનાપતિની સાથે યુદ્ધ કરવા જતાં પાછી પાની ભરી નહોતો. બંગાળ દેશમાં પરાક્રમી ખાર “ભુદંધારનુ” કીર્તી કુશલ સાંભળવામાં આવે છે, તેમાં આ પ્રતાપાદિત્ય એક હતો. પ્રતાપાદિત્યસિવાય બીજા ઘણાકને પરાક્રમશાળી “ભુદંધાર”નું નામ આપી શકાય છે. તેઓ દરેકને પ્રિય હતા. લશકર હતું, યુદ્ધનાં વહાણ હતાં. તેઓ યુદ્ધસ્થળમાં વિરત્વ દેખાડતા, સાહસ દેખાડતા, તેઓ લશકર લઈને, સમ્ર લઈને, યુદ્ધપોત લઈને બાદશાહોને મદદ આપતાં. તેઓ જોડના અધિપતિના સ્વાધીનમાં રહીને છેલ્લે પોતે સ્વતંત્ર થયા હતા. તેઓ કોઈને કર આપતા નહોતા, તથા કોઈની સત્તા સ્વીકારતા નહોતા. બંગાળી લોકો પુર્વ કાળને વિષે વિરત્વ શુન્ય નહોતા.

જ્યારે મુગલ બાદશાહ આકબરસાહે દિલીની ગાદીએ બેઠો હતો. દિલીશ્વરોના જયની દિન જ્યારે આમ-ખાસમાંથી નિકળીને ગંગામંડળ સુધી જઈ પહોંચી હતી. કાબુલ, કાશ્મિર, અને ગુજરાત વગેરે ભુખંડ જ્યારે ધીમે ધીમે, વખત કાળના બગચા ભારત પુરુષ પ્રધાનતા પગ નિચે આવતા હતા, ત્યારે એક બંગાળી સાહસ અને પરાક્રમ અને પોતાના મૃતવિરત્વ બળે, પોતાની સ્વાધિનતાનું રક્ષણ

કેશ્યું હતું. તેજસ્વી ઉદય નારાયણ આગ્રાધારણ પરાક્રમથી બંગાળના નવાબને સંતોષીને હસ્તાંતરિત સંપત્તિનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. એ બંગાળીએ એક સમયે ભારતના આદિતીય ખાદશાહનો વીરુદ્ધમાં ખડા રહીને, છેલ્લે જતાં પોતાના વિરત્વમાં ખાદશાહનેજ સંતુષ્ટ કરીને તેના આગ્રાથી સમાન સુચક ઉપાધિ અને ગાન મેળવ્યું હતું.

નારાયણ ગંગથી એક મૈત્ર ઉત્તરે “ખિછરા” નામની જગામાં ઇશાખાનું રહેઠાણ હતું. ઇશાખાનો પિતા કાગીદાસ, પૂર્વે હીંદુ હતો. છેલ્લે હુસનશાહના રાજ્યને કાળે એલે ૧૪૮૩ થી ૧૫૨૦ ઇસવના મધ્યવર્તી સમયમાં મુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો; તેથી ઇશાખાન મુસલમાન ધરમી પણ હીંદુનો સંતાન હતો. સઘળો પુર્વ બંગાળ તેના તાબામાં હતો. તે રણમતીમાં નારાયણ ગંગના બીજે કીનારે, ત્રીવેણીમાં અને જ્યાં લક્ષ્મીદેવી બ્રહ્મપુત્રમાં નિકળે, તે જગ્યાનાં પાસેનાં અગારસિંધુમાં કિલ્લો બનાવ્યો. ખાલફુલ નામના એક અંગરેજ મુસાફર ૧૫૮૬ ઇસવીસનમાં સુવર્ણ ગામમાં આવીને મુકતકંઠે ઇશાખાનનું માધાન્ય સ્વીકારી ગયો હતો. તેની પાછળ બે વર્ષ પછી દીક્ષાશ્વરના સેનાપતી શાહખાનખાંએ પુરુષ લશ્કરની સાથે પુર્વ બંગાળમાં પ્રવેશ કર્યો; પરંતુ ઇશાખાના પરાક્રમથી તેના પરાજય થયો. એ વખતે ઇશાખાનાં જયની નિશાની ગોરાં ઘાટથી લઇને સમુદ્ર કીનારા સુધી ઉડતી હતી.

૧૫૯૫ ઇસવીસનમાં પાછો એક મુદ્દસ સેનાપતી બંગાળમાં મુગલ લતું પ્રાધાન્ય સ્થાપવાને આવ્યો, જ્યારે પડાણના હુમલાથી બંગાળ વ્યતિપરત થઇ પેંડ્યું હતું ત્યારે ત્યારે ઇશાખાંએ પોતાના આધિકારનું રક્ષણ કેશ્યું હતું. દીક્ષાશ્વરના પ્રધાન સેનાપતી કનીયનીર માનસિંહે ઇશાખાંનાના અગાર સૌંદ્યનો કિલ્લો પરસ્પાદીન થયાની ખબર સાંભળીને તરત લશ્કર લઇને તે અગાર સિંધમાં આવ્યો; પરંતુ તેનું લશ્કર કોઈ કારણથી અપ્રતુષ્ટ થઈને ચુક કરવાને અસંગત થયું— ઇશાખાં કાયર પુત્ર તરીકે, અત્યપ્રાધાન્ય સ્થાપનાની ઈચ્છા તેના

નુકસાનમાં બગવતી હતી. તેણે સૈન્યને વિરક્ત જોઈને પાણી શરૂની આગળ તાબેદારી સોંકારી નહીં. વિર પુરૂષો વિરત્વનું સંમાન રાખવાને દ્રઢમતિમાં થયો. ઇશાખાંએ રાજા માનસીંહને પોતાની સામે યુદ્ધ કરવાને બોલાવીને કહ્યું "આ યુદ્ધમાં જે જીવતો રહેશે તેનું બંગાળમાં પ્રાધાન્ય સ્થાપીત થશે." એવી અડાકડીની વેળાએ ઇશાખાંએ ધૈર્ય ન તણ. તરતજ યુદ્ધની તૈયારી કરી; પરંતુ ઇશાખાંએ ઘોડા ઉપર બેસીને જોયું કે રાજા માનસિંહને બદલે તેના જમાઈ યુદ્ધ કરવાને માટે આવ્યો હતો. યુધનો આરંભ થયો. ઇશાખાંની સાથે યુદ્ધ કરનાર હાર પામ્યો. તે વખતે ઇશાખાં, રાજા માનસિંહને કાચર પુરૂષ વગેરે કઠણ શબ્દો કહીને પોતાની છાવણીમાં ગયો. તરત ખમરે આવી કે રાજા માનસિંહ, રંગભૂમીમાં આવ્યો છે. ઇશાખાં પાછો યુદ્ધવેળમાં હાજર થયો. હીલિના સેનાપતિ વિરમાનસિંહને જોઈને તે હમગ્યો નહિ. તે તિરવેગે અશ્વ ચલાવીને શત્રુની સામે થયો.

યુદ્ધમાં કુશળ એવા કનિય શ્રેષ્ઠની સાથે બંગાળીઓને યુદ્ધ શરૂ થયું. સોળસેની આખેરીએ જોગાર સીંધુની રંગભૂમીમાં બંગાળી વિર પુરૂષો પોતાનું પાણી દબાડવામાં કસુર ન કરી. અતુલ્ય સાહસથી અસામાન્ય વિક્રમથી પોતાનું પ્રાધાન્ય રાખવાને ઇશાખાંએ સંકલ્પ કર્યો. બંગાળી એક સમયે આવા વિરત્વસંપન્ન હતા. એક સમયે બંગાળી લુભિએ આવી સાહસ અને પ્રાક્રમની આજખાણ આપી હતી. આજે બંગાળીઓ વિરત્વને તેજ હીણ થયા છે.

યુદ્ધનો આરંભ થયો. પ્રથમનોજ અપાઝમીમાં રાજા માનસિંહની તરવાર નષ્ટ થઈ ગઈ. ઇશાખાંએ પોતાના શત્રુને સશ્ત્ર વગરનો જોઈને પોતાની તરવાર આપવા માંડી, પરંતુ માનસિંહે તે સ્વીકારી નહિ. અને નીચું માથું કરીને ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો. ઇશાખાંએ વિરધર્મનું અપમાન કર્યું નહિ. શસ્ત્ર વગરના શત્રુને અસ્ત્રાઘાત કરીને હિનતાની છાપ સ્વીકારી નહી. તે પછી ગંભીરભાવથી ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને અસ્ત્ર પરિત્યાગ કરી મસયુદ્ધને માટે સાવધાન થયો. માનસિંહે યુધ કર્યું નહી,

રાત્રીનું સાહસ, તેની ઉદારતા અને વિરત્વથી મોહિત થઇને રાજા માન સિદ્ધિ બંધુ કહીને આલિંગન કર્યું. બંગાળાની ઉદારતા અને વિરત્વમાં ક્ષત્રિયવિરનો પરાજય થયો. રજપુતાનાના વિરત્વે બંગાળી યુદ્ધ વિરનું મથાપોગ્ય સન્માન કર્યું.

પછી ઇશાખાં રાજામાનસિંહની સાથે આગ્રામાં જઈને બાદશાહ અકબરની આગળ હાજર થયો. તરતજ બાદશાહે તેને બંદીવાન કર્યો. છેલ્લે બાદશાહે જયારે એગારસિંહના યુધની વાત સંભળી, ત્યારે સંતુષ્ટ ચિત્તથી ઇશાખાંને કાળા ઋકુમાંથી મુક્ત કરીને “દુવાન” અને “મસનદઈઆસી” ઉપાધિ અને ઘણા મંગણા આપ્યા. ઘોડા સતાબંદીની આખેરીએ ભારતના અદિતીય બાદશાહે એવી રીતે બંગાળીના વિરત્વની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આજ એગણીસમી સદીમાં ભારતના મુમલ્ય બંગાળ પ્રિટીશ અધિપતીની આંગળ એવી રીતે શ્રદ્ધા અને સમાન પામતા રહેછે! આજ નો કોઈ બંગાળી અસ્ત્ર ધારણ કરેતો તેની કવી દશા થાય! જમત મુસલ્ય પ્રિટીશ ગવર્નમેંટની તરફ નેઈને પ્રેમ કે કવી દશા થાય!

સીરીઆ દેશની સ્ત્રીઓ.

એશિઆખંડમાં આવેલા તરફી તાબેના સીરીઆ દેશમાં વસતી જુદી જુદી જાતની સ્ત્રીઓનું ચિત્ર એક યુરોપીઆન લખનાર આ પ્રમાણે આપે છે.

“સીરીઆના છેક અસહી રહેવાસી બીડોઈન અથવા બટકતા આરબો છે. તેઓનું સહસ્રમાની ધર્મ પાળે છે, પણ તે માત્ર નામનોજ છે. પોતાના ધર્મને સગતી સાધારણ માર્ગનાઓ પણ ભાગ્યે સેંકડે એક જ થી જાણતો હશે. એ આરબોની સ્ત્રીઓ ઘણી ઊંચોગી અને સદ્ગુણી હોય છે. સીરીઆની બીજી જાતની સ્ત્રીઓ માટે તેઓ નફલ કરવા સાધક નમતા છે. સીરીઆની સ્ત્રીઓ તેઓ નફલ કરે છે અને પોતાના જંગમી અને

જહંનુની સ્વામીઓની સેવા ઘણી નમ્રતાથી ખજવે છે. તેઓ ઘણી સહનશીલ અને ધીરજવાળી હોય છે. મને ઝેટલો બુલમ પડે, તે તેઓ મુઝે મ્હોડે ખમે છે. તેમના સદગુણોની કદર તેમના જંગલી બરથારો કદી જાણતા નથી, પણ ઉસટા તેમને હલકાં માણિ તરીકે ગણીને તેઓપર તરેહવાર રીતના દાર ચલાવે છે. નેવી વફાદાર સ્ત્રી, તે વીજ તેઓ હેતવંતી માતાઓ છે. પોતાનાં બાળકોને તેઓ બહુ હેતથી ઊછેરે છે, અને તેમના જતનમાં કશી કસર રાખતી નથી.

બીકાઇન પછી સીરીઆના રહેવારી તરીકે યાહુદીઓ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. તેઓ પણ છેક અસહના વખતથી સીરીઆના વતની ગણાય છે. તેઓ મગર અને આક્રજા સ્વભાવના છે. તેઓના મુખ્ય ધંધા સરાફીના છે. તેમની સ્ત્રીઓની સંસારી હાલત કોઈ રીતે પસંદ કરેલા કાંચક નથી. તેઓ પોતાના ઘણા વખત આજસાઇમાં કાઢે છે. તેઓ ઘણા ગરીબ વરગતા હોય છે તેઓની સ્ત્રીઓ ગાનારીના તથા ભરત બરવાના ધંધા કરે છે, વળી કેટલીક મેવા મીકાઇ વેચવાના ધંધા કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. હમણાં પેહેલા અને વચસા વર્ગની સ્ત્રીઓમાં ફેજવાણીના પ્રસાર થવા માંડ્યો છે, પણ ફેજ વણીથી તેમને ફાયદાને બદલે જેર ફાંસદા વધારે થયો છે. અસહા સ્ત્રીઓમાં ફેજવાણી બીસફસ નહોતી, પણ હમણાંની છોકરીઓ મીરાનસ્કલોમાં યુરોપીઅન ઢર્પની ફેજવાણી લઇને કાએસ થતી જવાથી તેમની ફેજવાણી વિનાની માતાઓ, પોતાની દીકરીઓની જુદોદીઓની થી ઝેટલી છેક થઇ જાય છે કે તેમને સાધારણ ઘર કામકાજમાં નાખવામાં હલકાઈ સમજે છે. તેઓમાં છોકરીઓ એટલી વધે પરણતી હોવાથી તેમને સોળ સત્તર વર્ષ સુધી શાળામાં રહીને ફેજવાણી લેવાની તક મળે છે, પણ ફેજવાણેસી છોકરીઓ માત્ર શોભાનાં પ્રતજાં, નેવી હોય છે.

આપણે આજ જાણુ તેમ ઘર સંસારી કામકાજની તેમને માહીતી મળતી નથી, તેથી તેઓ આજસાઇ તથા ઇસ્કીપાણામાં પોતાનાં વખત ગુમાવવા શિખે છે, ઘરનું કામ કાજ ઘરની વડી સ્ત્રીઓ કરે છે, અ-

ને છોકરીઓ. તેઓપર એસીને મરદની માફક સારુંબી ભાગવે છે તેઓ ફળવણી પામવાથી પેતાની માતા કરતાં વધારે જ્ઞાની બની છે, પણ ઘરના કારભારમાં તેઓના બીલકુલ હાથ ન હોવાથી તેમનું જ્ઞાન અ ન ફળવણી તદ્દન નકામા સરખી છે. ઉમરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ પણ આ બી ઉદ્યોગી હોતી નથી. તેમાં શક્તિવાદી વર્ગની સ્ત્રીઓતો ઘણો ખરો વખત આજસાઈમાં કાઢે છે; વળી ગમે એવા મોટા વર્ગની સ્ત્રીને પણ દેવળમાં બંદગી કરવાની છુટ હોતી નથી, એટલે એટલી મહેનત પણ તેમને બચે છે. પોતાના બાળકોને ઘરમાં નાના પ્રકારની તાલીમ આપ વામાં પણ તેઓ પછાત છે. બાળકોને છગાવીને લાડકાં મસ્તિબોર, અને એઅદ્દમ બતાવી મેલે છે.

સીરીઆના ખ્રીસ્તિઓ જોડે વસ્તિમાં ઘોડા છે તોપણ તેટલા ઘોડા માં પણ ધર્મ સબંધી તડાંઓ ઘણાં છે. વળી એ દરેક તડાંવાળાં બી- જાં તડાંવાળા સાથે વેરમાવથી વરતેછે, તેઓ દહાડે દહાડે યુરોપીઅન રીત ભાતો દેતાં બચ છે, તે છતાં પોતાની સ્ત્રીઓને, પોતાથી તદ્દન જી તરતી ગણીને વરતે છે. તેઓને સ્વાદિષ્ટ પકવાનાનો બહુ શાખ છે, અ ને તેથી ગમે એવા પૈસાદારના ઘરમાં નોકર નફરો છતાં, કુટુંબની સ્ત્રી ઓ પોતાના ઘણીઓના ખાણાંની તજવીજ કરે છે. ઘરના પુરૂષો માટે મન ગમતાં પકવાનો રાંધવા અને તેમના અપાયામાં કરી પ્રકારની ખામી ન આવે તેની સંભાળ લેવી એ સ્ત્રીઓની મુખ્ય ફરજ છે. ખ્રી સ્તિ છતાં એ સ્ત્રીઓને મુસલમાન માફક ઓઝણમાં રહેવું પડેછે. રહે રાંનેજ નહિ પણ આખાં શરીરને બુરખાથી છુપાવેલું રાખે છે. વળી યુરોપીઅન ખ્રીસ્તિઓની માફક તેઓથી પોતાના ભરથારો સાથે ફરી ફરી સંકાતું નથી. તેઓ પુષ્કળ ઘરેણું પહેરે છે; અને જરા પણ બહાર નીકળે તે વેળા સઘળાં ઘરેણા પહેરી નિકળે છે. એ ઘરેણાં હમે- શાં તેમની પોતાની મિલકતના ગણાય છે, અને તેપર વરનો પણ હક ગણાતો નથી. આથી વરના આશ્રય વગરની હાલતમાં તેમને ઘરેણાં ઘાંજી ઉપયોગી થઈ પડેછે. યુરોપીયનોના ઘણા સગંધમાં આવેલાં ક-

ટલાંક ખ્રીસ્તીઓ પોતાના કુટુંબમાં સુધરેલી રીતમાતો દાખલ કરે છે, અને તેવાં કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓની હાલત સારી છે. વળી કેટલાક કુટુંબોમાં એ સુધારો છેક હદ બાહાર ગયો છે અને ત્યાં ખ્રીઓ, મરદાપર અદ્યતિત સત્તા ભોગવે છે, જે કુંવારી અથવા વિધવા સ્ત્રીઓને કોઈ મરદ સગાંવાહાણાંનો આશ્રય નહોત્ય, તેઓ ભરી શીવીને ગુજરાન કરે છે તેઓમાં સ્ત્રીઓને બીજા ધંધાઓ નથી મળી શકતા. ઘણું થાય છે તો કોઈ કોઈને શિક્ષકનું કામ મળે છે. અતીશે ગરીબ અવસ્થાની સ્ત્રીઓ ઘોખણ અથવા દાસીના ધંધા કરીને પોતાનો નિરવાહ ચલાવે છે.

સીરીઆની મુસલમાન સ્ત્રીઓની હાલત સરવેથી માઠી છે. ઘરમાં તેઓ ગુલામડીની માફક રહે છે. તેણીઓની સસાહ કદી પ્રજ્ઞવામાં આવી નથી. તેની દરેક હિસચાલપર તેના બરધારની સખત નજર રહે છે; અને તેના દરેક હુકમને તાબે રહેવાની તેને ફરજ પડે છે. તેઓ થી ઝાઝું બહાર ફરતું પાણુ નથી. અવાર નવાર હુમામખાનામાં જવા સિવાય બીજા કોઈ રીતે ફરવા હરવાની તેમને તક મળતી નથી. પરાયા મરદની તેઓપર નજર ન પડે તે માટે સખત બંદાબસ્ત રાખવામાં આવે છે. છુરખામાં પગથી માથા સુધી લપેટાવા કિપરોંત બંધ ગાડી-ઓમાં બેસી તેઓ બાહાર નીકળે છે. ધનવાન કુટુંબની સ્ત્રીઓથી તો કમું કામકાજ થતું નથી, તેથી તેઓને પોતાનો વખત પસાર કરવો બહુ ભારી પડે છે. યુરોપીયન સ્ત્રીઓ તરફની મુલાકાત એવી અવસ્થામાં બહુ પુરાણી બેઠાં બતાવ ગણાય છે. આરબી ભાષા બાણતી હાય એવી યુરોપીઅન સ્ત્રીઓતો જનનાની બાનુઓ તરફથી બહુ માન અને આવકાર પામે છે. યુરોપીઅન કેળવણી તેઓમાં હાલ આસ્તે આસ્તે પગ પેસારો કરતી જાય છે; અને તેની મદદથી તેઓની અવસ્થામાં સુધારો થવા માંડ્યો છે. કેલવણી પામેલા મરદા પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓને પણ તેના સાબ આપવાની જરૂર સમજવા લાગ્યા છે. આ ફરફારની મદદથી તેમની સ્થિતિમાં સારો સધારો થવાની આશા રાખવામાં આવે છે.

સોનેરી શબ્દો.

(શુ. માસિક માટે, અંગ્રેજીમાંથી ખાસ ભાષાંતર)

અતિસય વિશ્વાસપૂર્વક નિરર્ભયતાથી કસબું. તે કરતાં ચિંતામય બી
તીઓ માટે તિરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય એ વધારે સારું. બર્ક

૦ ૦

જેવી રીતે હસ્ત મનને કબજે રાખવા જોઈએ, તેમ દરેક મંડળી.
માં મહેનતું માણસને બુધીવાન માણસે દારવવા જોઈએ.

જોતજોત

૦ ૦

ધર્મ સ્વાભાવિક અગર પ્રખ્યાત (આચ્છાદન રહિત) હોય તોપણ તે.
ની મન પર કાયદાકારક અસર હોય તેમાં એકની એક છે. યુવાવસ્થા,
તનુશક્તિ અને આબાદીની અંદર તે આભારી લાગણીઓ અને હ
મદા પ્રેમપ્રતિષ્ઠા કરે છે અને વળી જો તે ઉત્કૃષ્ટ પદવી આપે છે, તેને
પવીત્ર પણ કરે છે. પણ તેની અસર ખરેખરી અને લોભકારક રીતે
તો કુચ્છા, મંદવાક અને પ્રધાવસ્થામાં જાણવામાં આવે છે, જ્યાં
રે આકીર્ણને વિષે આધીનતા અને ઇશ્વરોચ્છા વિષેના નમ્ર વિશ્વાસ
ને હીસાસાના નાશ રહીત મળે છે, તે ફરજેને બદલે મજાઓ વધ પડે છે.
ત્યારે તે નાણુદ મનાએલી શક્તિઓને ઉપન કરે છે; અને મન તાબુ
કે છે. જે સદાનુગત ધારવામાં આવતું હતું. પૌણ તેનો હમણા અમર
આરામ તરીકે પુરવ્ણવન પામ્યું છે. તેની અસર સઘળા રાંસારી ભાગ્યથી
વધારે વાર રહે છે, અને જેમ જેમ ઇશ્વરો નરમ થતી જાય છે એ
ને ઓળીયું ગણતું જાય છે તેમ તેમ તે વધારે દ્રઢતા પામે છે. જાંઘીની
દ્રષ્ટી મર્યાદાની અંદર તે સાષકાળના મકારવાળા તારાની માફક લાગે
છે, અને આપણી ખાતરી છે કે તે બીજી જગતની અંદર પ્રાંતકાળના તા
રો થશે તથા તે અધિકાર અને ખત્યના પુષ્કળમાં થઈને તેના મકાર
નાખે છે.

હમીડી,

૦૦

તારી છબ્બાને અતિસય છુટ આપતો નહી. નહીંતો તેને તે કેદી બ નાવશે. અનુકંત રાખે આનની અંદર તરવારની માફક તારોછે. જો બ હાર પડશે તો તારી તરવાર બીજાના હાથમાં છે એમ બસુજે. જો તું ડાહ્યો ગણવાને ઇચ્છતો હોય તો તું એવો ડાહ્યો થજે કે તારી છબ ને તું કબજે રાખી શકે.

કવોર્લ્સ

—000—

નવાઈના નમુના.

“પાયોનિયર”ના ખેંચર પત્ર એક રમુજ વાત ચિતના સાર નિચે મમાણે આપેછે.

“એક બે દિવસપર એક બાબુએ પોતાના ઉપરીને પ્રજ્ઞા કે સારેખ, ફરીઅનો હિરાતમાં આવ્યા એ ખરી વાત!

સારેખ—નહિ બાબુ, પણ તેઓ તેની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યાછે, બાબુ—ત્યારે સારેખ કસકતાથી હિરાત કેટલે છેટેછે?

સારેખ—ઓહો! (હસતાં હસતાં) ઘોડાક દીવસની ઝુસારી, તેમાં વ બી સિંધુ નદી આગળથી તો તેમને રેલવેની સહાયતા મળી આવે.

બાબુ—(ઉંડા વિચારમાં પડીને) સારેખ, એ કલકતે આવશે ત્યારે શું કરશે?

સારેખ—સાંભળો બાબુ, ચેહેતું તો એ કરવાના કે તમારી બધી દા સુત્ર છુંદી લેવાના.

બાબુ—(ગંભીર પણ ફિકરમંદ સ્વરે) નારો સારેખ!

સારેખ—ખરેખર એમજ કરશે. તેઓ હમેશ એમજ કરેછે.

વાર ત્યારે બાબુઓ એવી વખતે તને કેમ કરશો?

બાબુ—(હવે જ્યના ઉત્સાહથી) હું તરતજ હાઈ કોરટમાં આપીસ રીશ.”

“મદ્રાસ મેલ” પણ રૂશીઆના સમંધમાં એક સાહેબ અને હુલ્મ મ વચ્ચે થયેલી વાત ચિત્તને સાર એવાજ રમુજ આપેછે.

હુલ્મ-મારૂં આવી બન્યું, સાંગિજો, સાહેબ, રૂશીઆનો બંગાળે આવી ચુક્યા.

સાહેબ-છટ, એટલું બધું તો કાંઈ નથી પણ કદાચ એવામાં થોડા દિવસમાં તેઓ આવી પણ પહેંચે-શી.

હુલ્મ-હું ઘણાજ દિલગીર છું, સાહેબ. કારણ કે લોકો કહે છે કે રૂશીઆનો યોદ્ધાવતા નથી તેમને હુલ્મનો ખુપ નથી પડતો. સાહેબ, હું ઘણા ગરીબ માણસ છું; પરમેશ્વર કરે ન એવા જલ્દીથી જોગટા જેવા અમારા પેટપર પગ ચુકવા અહીં સુધી આવે તે કરતાં વેગળાજ રહેલા સારા.

“મુક્તિશીંગ” ના અધીકારીઓ ઇશુખ્રિસ્તનાં નિર્દોષાંજ અમલકાર કરવાનો દાવો ઉઠાવતા જણાવવામાં આવેછે. “હૈનડી” ખાતેના ટાન્ટી, ન સ્ત્રી સરકસમાં ગયા માસનો ૧૫ મી તારીખે તેમનાં માર્ચનાં સ. માંજનો મેલાવડો થયો હતો, તે પ્રસંગે જે હુલ્મનો લોકો બેગા થયા હતા, તેમાં સેંકડો રોગી અને અંપંગ એવા ખાળ, તરૂણ ને મૂઢા હતા; જેઓ પગે અંપંગ હતાં અથવા ચાલવાને અશક્ત હતાં, તેમને જુ રૂશીઓ પર ખેસાડીને લાવવામાં આવ્યાં હતાં. હુમેશના નિયમ પ્રમાણે પ્રથમ પ્રભુ મર્થના કરવામાં આવી. પછી જેજર અને તેના સાથીનાંજે ડગલા ઉતારી નાખ્યા અને નીચે આવ્યા; એક છોકરો જે નાનપણથી લંગડો હતો તેની ઉપર પ્રથમ પ્રયોગ ચાલુ કરવામાં આવ્યો. જ્યારે છોકરાને ચેતન્ય પગરને પગ, જેજર નેરથી ચાળતો હતો ત્યારે, તેના સાથીઓ અને બીજાઓ તેની કહેવાથી માર થના કરવામાં રોકાયા હતા. છેલ્લે તે છોકરો ઊડ્યો અને થોડેક ચાલ્યો. બીજાઓને પણ એજ રીતે આરામ કરવામાં આવ્યો. એક છુદિ જે ચાળીસ વરસ થયાં બહેરી હતી તેણે જણાવ્યું કે હું પાછી સાંભળતી થઈ છું, અને એક તરૂણી ભડકો યાય તેઓ ન સાંભળે એવી બહેરી હતી તેને પણ સાંભળ કરી હતી. આજ પ્રમાણે પાંગળાં, લંગડાં એવાં કેટલાંકને ચાલતાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. કેટલાંએક પલાકારમપર ચઢિ ગયા અને પોતાને આરામ કર્યા બાબત ખુલા રીતે કસાત આપી. આખા મંડળ તરફથી આ કારણસર ઉપકાર માનવ આવ્યોછે. આ પણ કળીયુગના કૌતકછે.